Silsilah Ḥuqūqe Insānī

Islām meṅ Aqallīyatoṅ ke Ḥuqūq

Shayḳh al-Islām
Ḍŏkṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Roman Urdū Transliterator
Dīwān Mŏḥsin Shāh

بسم الله الرحمن الرحيم

مَوْلَایَ صَلِّ وَسَلِّمْ دَآئِمًا اَبَدًا

عَلٰی حَبِیْبِکَ خَیْرِ الْخَلْقِ کُلِّهِمِ

مُحَمَّدٌ سَیِّدُ الْکَوْنَیْنِ وَالثَّقَلَیْنِ

وَالْفَرِیْقَیْنِ مِنْ عُرْبٍ وَّمِنْ عَجَمِ

﴿صَلَّی اللهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَبَارَکَ وَسَلَّمَ﴾

Fehris

Pesh lafẓ

Islām ḥaqīqī taṣawwur meṅ a‘lá insānī aqdār ke ḥāmil mu‘āsharah ke qiyām kā paiġhām le kar āyā. Islām kī āmad se qabl mu‘āshare kā har ṭabaqah ṭāqat-war ke ẓulm-o sitam kā shikār tha. Dīgar afrāde mu‘āsharah kī ṭarḥ Islām se qabl aqallīyatoṅ ke ḥuqūq kā bhī ko’ī taṣawwur maujūd nah thā. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne aqallīyatoṅ ko mu‘āshare meṅ wohī maqām ‘aṭā kiyā jo mu‘āshare ke bunyādī shăhriyoṅ ko ḥāṣil hai. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne aqallīyatoṅ kī jān, māl, ‘izzat, ābrū wa nāmūs ḥattá keh un ke ma<u>z</u>habī ḥuqūq ke taḥaffuẓ ko bhī riyāsate Madīnah ke ā’īn kā ḥiṣṣah banāyā. Āj dunyā bhar meṅ aqallīyatoṅ kā mas’alah ek aham sawāl ban kar sāmne āyā hai. Agar-cheh dunyā bhar meṅ aqallīyateṅ ibtelā’-o āzmā’ish kā shikār haiṅ. Aise naẓā’ir ba-mushkil hī mileṅge jahāṅ dunyā meṅ aqallīyatoṅ ko un ke apne <u>s</u>aqāfatī, ma<u>z</u>habī wa samājī taḥaffuẓ ke sāth sāth un mamālik meṅ bhī bar-ā-bar siyāsī, inteẓāmī aur ā’īnī ḥuqūq ḥāṣil hoṅ.

Yeh amr qābile ġhaur hai keh aqallīyatoṅ kā mu‘āmalah ṣirf Islām ke tanāẓur meṅ ma‘riẓe tanqīd rahā hai. Ḥāl-āṅ-keh tārīḳhe Islām is amr kī gawāh hai keh Islām kī ta‘līmāt kī raushnī meṅ Islāmī mamlukat meṅ aqallīyatoṅ ko woh baland maqām ḥāṣil rahā keh Baġhdād

wa Spen aur barre ṣaġhīr meṅ aqallīyateṅ har saṭḥ ke riyāsatī umūr meṅ bhī sharīk raheṅ aur mamlukat kī a‘lá-tarīn ẕimmah-dāriyoṅ par fā’iz rahī haiṅ. Yeh sab kuçh un ta‘līmāt kā as̱ar thā jo ġhair-Muslimoṅ ke ḥuqūq ke bāre meṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ‘aṭā farmā’e. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh Mominoṅ ke ḥuqūq āpas meṅ bar-ā-bar aur un ke ẕimmah kī adā’īgī ke liye un meṅ se jo adná haiṅ woh bhī koshish kareṅ. Kisī ġhair-Muslim ke badle kisī Musalmān ko qatl nah kiyā jā’e aur kisī mu‘āhid ko us kī muddate mu‘āhadah meṅ qatl nahīṅ kiyā jā’egā. Ġhair-Muslimoṅ ke ḥuqūq kī ahammīyat bayān karte huwe Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh jin ne kisī mu‘āhid ko qatl kiyā woh jannat kī ḳhụshbū bhī nahīṅ sūṅghegā ḥāl-āṅ-keh us kī ḳhụshbū chālīs baras kī masāfat tak măḥsūs hotī hai. Goyā Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ġhair-Muslimoṅ ke ḥuqūq kī adā’īgī ke as̱arāt ke dunyā se āḳhir tak ke iḥāṭe ko bayān farmā diyā.

Ḥaẓrat Shayḳh al-Islām Profesar Ḍŏkṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī madda ẓilluhū kī zere naẓar taṣnīf Islām meṅ ġhair-Muslimoṅ ke ḥuqūq kī muḳhtalif jihāt kā ihāṭah kartī hai. Is kitāb ke muṭāla‘ah se yeh amr wāẓeḥ ho jātā hai keh aqallīyatoṅ ke ḥuqūq ke bāb meṅ tamām-tar jadīd iqdāmat bhī us itmāmīyat, kamāl aur jāmi‘īyat ke ḥāmil nahīṅ haiṅ jo Islām kī ta‘līmāt meṅ naẓar ātī hai. Ummīd hai is kitāb kā muṭāla‘ah nah ṣirf ăhle ‘ilm ke hāṅ ahammīyat kā ḥāmil hogā bal-keh ‘ālamī saṭḥ par bhī

Islām ke Dīne insānīyat hone kī tashaḳḳhuṣ ko numāyāṅ karne kā bā‘is̱ banegā.

(Ḓŏkṱar Ṭāhir Ḥamīd Tanolī)

Nāẓime tăḥqīq

Tăḥrīke Minhāj al-Qur’ān

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

Ibtedā’īyah

Islām ṣirf insānīyat kā ‘alam-bardār Dīn hai. Har fard se ḥusne sulūk kī ta‘līm dene wāle Diṅ meṅ ko’ī aisā uṣūl yā ẓābeṭah rawā nahīṅ rakhā gayā jo ṣirf insānīyat ke munāfī ho. Dīgar ṭabaqāte mu‘āsharah kī ṭarḥ Islāmī riyāsat meṅ aqallīyaton ko bhī un tamām ḥuqūq kā mustaḥiq qarār diyā gayā hai, jin kā ek mis̲ālī mu‘āshare meṅ taṣawwur kiyā jā saktā hai. Aqallīyatoṅ ke ḥuqūq kī asās mu‘āmalāte Dīn meṅ jabr-o ikrāh ke ‘unṣur kī nafī kar ke farāham kī ga’ī:

لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ (1)

“Dīn meṅ ko’ī zabar-dastī nahīṅ, be-shak hidāyat gumrāhī se wāẓeḥ ṭaur par mumtāz ho chukī hai, so jo ko’ī ma‘būdāne bāṭil kā inkār kar de aur Allāh par īmān le ā’e to us ne ek aisā maẓbūṭ ḥalqah

(1) al-Qur’ān, al-Baqarah, 2: 256

thām liyā jis ke liye ṭūṭnā (mumkin) nahīṅ, aur Allāh ḳhūb jān·ne wālā hai.”

Dūsre maqām par irshād farmāyā gayā:

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ۝[1]

“(So) tumhāre Dīn tumhāre liye aur merā Dīn mere liye hai.”

Islāmī mu‘āshare meṅ aqallīyatoṅ ke ḥuqūq ko kitnī ziyādah ahammīyat dī ga’ī hai us kā andāzah Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke is farmān mubārak se hotā hai:

ألا من ظلم معاهداً او انتقصه او كلفه فوق طاقته او اخذ منه شيئا بغير طيب نفس فانا حجيجه يوم القيامة.[2]

“Ḳhabar-dār! Jis kisī ne mu‘āhid ‘aqallīyatoṅ par ẓulm kiyā us kā ḥaq ġhaṣb kiyā yā us ko us kī istiṭā‘at se ziyādah taklīf dī yā us kī riẕā ke ba-ġhair us se ko’ī chīz lī to ba-roze qiyāmat maiṅ us kī ṭaraf se (musalmānoṅ ke ḳhilāf) jhagṛā karūṅgā.”

(1) al-Qur’ān, al-Kāfirūn, 109: 6

(2) 1. Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ḳharāju, bābu fī ta‘shīr, 3: 170, raqam: 3052

2. Ibn Abī Ḥātim. al-Jarḥ wa-al-ta‘dīl, 1: 10

3. Qurṭubī fī al-Jāmi‘ li-aḥkām al-Qur’ān, 8: 115

4. Mundhirī fī al-Tarġhīb wa-al-tarhīb, 4: 7, raqam: 4558

5. ‘Ajlūnī, Kashf al-ḳhafā’, 2: 342

Yeh ṣirf ek tanbīh hī nahīṅ bal-keh ek qānūn hai jo Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke daure mubārak meṅ Isalāmī mamlukat meṅ jārī thā, jis par ba‘d meṅ bhī ‘amal dar-āmad hota rhaā aur ab bhī yeh Islāmī dastūre mamlukat kā ek ḥiṣṣah hai. Chunāṅ-cheh ek riwāyat meṅ hai:

ان رجلا من المسلمين قتل رجلا من أهل الكتاب، فرفع الي النبي ﷺ، فقال رسول الله ﷺ : أنا أحق من وفي بذمته، ثم أمر به فقتل.[1]

“Ek Musalmān ne ek Ăhle Kitāb ko qatl kar diyā aur woh muqaddamah Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke pās faiṣalah ke liye āyā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne farmāyā keh maiṅ Ăhle Zimmah kā ḥaq adā karne kā sab se ziyādah zimmah-dār hoṅ chunāṅ-cheh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-

(1) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8:30
2. Shāfi‘ī , al-Musnad, 1:343
3. Abū Nu‘aym, Musnad Abī Ḥanīfah, 1:104
4. Shāfi‘ī, al-Umm, 7:320
5. Shaybānī, al-Mabsūṭ, 4:488
6. Ibn Rushd, Bidāyaṫ al-mujtahid, 2:299
7. Ibn Rajab Ḥanbalī, Jāmi‘ al-‘ulūm wa-al-ḥikam, 1:126
8. Zayla‘ī, Naṣb al-rāyah, 4:336
9. Mubārakfūrī, Tuḥfaṫ al-Aḥwadhī, 4:557

sallam ne qātil ke bāre meṅ qatl karne kā ḥukm diyā aur use qatl kar diyā gayā.”

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam aqallīyatoṅ ke bāre Musalmānoṅ ko hameshah mutanabbeh farmāte the, chunāṅ-cheh ek din Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne mu‘āhidīn ke bāre meṅ guftugū karte huwe farmāyā:

من قتل معاهدا لم يرح رائحة الجنة وان ريحها توجد من مسيرة اربعين عاما.[1]

“Jis kisī ne kisī mu‘āhid (aqallīyatī fard) ko qatl kiyā woh jannat kī ḳhụshbū bhī nahīṅ pā’egā ḥāl-āṅ-keh jannat kī ḳhụshbū chālīs baras kī masāfat tak phailī hu’ī hai.”

Is kā maṭlab yeh huwā keh woh jannat se bŏhat dūr ho jā’egā dar-aṣl yeh tanbīhāt is qānūn par ‘amal dar-āmad karwāne ke liye haiṅ jo Islām ne aqallīyatoṅ ke ḥuqūq ke taḥaffuẓ ke liye ‘aṭā kiyā.

(1) 1. Buḳhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Jizyah, bābu i̱ṯhmi manqatala mu‘āhhadan bi-ġhayri jurm, 3: 1155, raqam: 2995

2. Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Diyāt, bābu man qatala mu‘āhadan, 2: 896, raqam: 2686

3. Rabī‘, al-Musnad, 1:367, raqam: 956

4. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8:133

5. Mund̲h̲irī, al-Tarġhīb wa-al-tarhīb, 3:204, raqam: 3693

6. Ṣan‘ānī, Subul al-salām, 4:69

7. Shawkānī, Nayl al-awṭār, 7:155

Ġhair-Muslimoṅ ke jo bairūnī wufūd Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ķhidmat meṅ āte un kī Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ķhuḍ mezbānī farmate chunāṅ-cheh jab Madīnah munawwarah meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ķhidmat meṅ Ḥabashah ke ‘Īsā’iyoṅ kā ek wafd āyā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un ko masjide Nabawī meṅ ṭhăhrāyā aur un kī mehmān-nawāzī ķhuḍ apne zimmah lī aur farmāyā:

انهم كانوا لأصحابنا مكرمين، و اني أحب أن أكافئهم.[1]

“Yeh log hamāre sāthiyoṅ ke liye mumtāz-o munfarid ḥasīyat rakhte haiṅ. Is liye maiṅ ne pasand kiyā keh maiṅ ba-zāte ķhuḍ un kī ta‘ẓīm-o takrīm aur mehmān-nawāzī karūṅ.”

Ek daf‘ah Najrān ke ‘Īsā’iyoṅ kā chaudah ruknī wafd Madīnah munawwarah āyā. Āp ne us wafd kī masjide Nabawī meṅ ṭhăhrāyā aur us wafd meṅ shāmil Masīḥiyoṅ ko ijāzat dī keh woh apnī namāz apne ṭarīqah par masjide Nabawī meṅ adā kareṅ chunāṅ-cheh yeh Masiḥī Ḥaẓarāt masjide Nabawī kī ek jānib mashriq kī ṭaraf ruķh kar ke namāz paṛhte.[2]

(1) 1. Bayhaqī, Shu‘ab al-īmān, 6:518, raqam: 9125
2. Ṣaydāwī, Mu’jam al-Shuyūķh, 1:97
3. Ibn Kaṯhīr, al-Sīraṫ al-Nabawīyah, 2:31

(2) 1. Ibn Sa‘d, al-Ṭabaqāt al-kubrá, 1:357
2. Qurṭubī, al-Jāmi‘ li-aḥkām al-Qur’ān, 4:4

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī in ta‘līmāt kī raushnī meṅ chaudah sau sāl guzarne ke bā-wujūd Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke zamāne se le kar har Islāmī ḥukūmat meṅ ġhair-Muslimoṅ kā taḥaffuẓ ḥāṣil rahā.

Aqallīyatoṅ se Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ḥusne sulūk kā natījah thā keh un kā bartā’o bhī Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke sāth eḥterām par mabnī thā. Ek jaṅg meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā ḥalīf ek Yahūdī jab marne lagā to logoṅ ne us se pūçhā keh terī baṛī jā’edād hai us kā wāris̱ kaun hogā? To us Yahūdī ne kahā Muḥammadun Rasūlu Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam merī jā’edād ke wāris̱ hoṅge. Islāmī riyāsat meṅ aqallīyatoṅ se ḥusne sulūk kā ek ġhair-Muslim kī ṭaraf se e‘terāf thā.

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā Ăhle Kitāb ke ‘ilāwah mushrikīn (but-paras aqwām) se bhī jo bartā’o rahā us kī bhī tārīḳh meṅ naẓīr nahīṅ miltī. Mushrikīne Makkah wa Ṭā’if ne Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam pa be-shumār maẓālim ḍhā’e, lekin jab Makkah mukarramah fatḥ huwā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ek Anṣārī kamānḍar Sa‘d bin ‘Ubādah ne Abū Sufyān se kahā:

اليوم يوم الملحمة.

3. Ibn Qayyim, Zād al-ma‘ād, 3:629

"Āj laṛā'ī kā din hai."

Ya'nī āj kuffār se jī bhar kar inteqām liyā ja'egā to Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam nā-rāẓ ho ga'e aur un se jhanḍā le kar un ke beṭe Qays ke sipurd kar diyā aur Abū Sufyān se farmāyā:

اليوم يوم المرحمة.[1]

"(Āj laṛā'ī kā nahīṅ bal-keh) āj raḥmat ke 'ām karne (aur mu'āf kar dene) kā din hai."

Phir Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne apne muḳhālifīn se pūçhā keh batā'o meṅ āj tumhāre sāth kyā bartā'o karūṅgā? To unhoṅ ne kahā keh jaise Ḥaẓrat Yūsuf 'alayhi al-salām ne apne ḳhaṭā-kār bhā'iyoṅ ke sāth bartā'o kiyā thā Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam se bhī wohī tawaqqŏ' hai. Is jawāb par Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne wohī jumlah irshād farmāyā jo Ḥaẓrat Yūsuf 'ayalhi al-salām ne apne bhā'iyoṅ ke liye farmāyā thā: لا تثريب عليكم اليوم، اذهبوا فانتم الطلقاء (ya'nī tum se āj ko'ī pūçh-gaçh nahīṅ tum sab āzād ho).[2]

(1) 1. Ibn Ḥajar 'Asqalānī, Fatḥ al-Bārī, 8:9
2. Ibn 'Abd al-Barr, al-Istī'āb, 2:597
3. Ḥalabī, Insān al-uyūn, 3:22
4. Ḳhuzā'ī, Taḳhrīj al-dalālāt al-sam'īyah, 1:345

(2) 1. Suyūṭī, Jāmi' al-ṣaġhīr,1:220, raqam: 368
2. 'Asqalānī, Fatḥ al-Bārī, 8:18
3. Munāwī, Fayḍ al-qadīr, 5:171

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā baṛā dushman Abū Sufyān thā. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam nr farmāyā من دخل دار ابی سفیان فھو آمن (jo Abū Sufyān ke ghar meṅ āj dāḳhil huwā woh amn meṅ hai). Allāh Ta‘ālá ne Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke is farmān ko is ṭarḥ pūrā kiyā keh jo bhī us din Abū Sufyān ke ghar meṅ dāḳhil huwā use amān mil ga’ī.(1)

Makkah mukarramah meṅ Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī muḳhālefat karne meṅ sab se ziyādah do ashḳhāṣ kā daḳhal thā woh Abū Lahab ke beṭe the jinhoṅ ne Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko īẕā’eṅ dī thīṅ.

(1) 1. Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Jihād, bābu Fatḥu Makkah, 3:1406, raqam: 1780

2. Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ḳharāj, bābu mā jā’a fī ḳhabari Makkah, 3:162, raqam: 3021

3. Ibn Abī Shaybah, al-Muṣannaf, 7:398, raqam: 36900

4. Dāraquṭnī, al-Sunan, 5:376

5. Abū ‘Awānah, al-Musnad, 5:306, raqam: 233

6. Abū ‘Awānah, al-Musnad, 4:290

7. Bazzār, al-Musnad, 4:122, raqam: 1292

8. Ṭaḥāwī, Sharḥ Ma‘ānī al-Āt͟hār, 3:321

9. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 6:34, raqam: 10961

10. Ṭabarānī, al-Mu‘jam al-kabīr, 8:8

11. Hayt͟hamī, Majma‘ al-zawa’id, 6:175

12. ‘Asqalānī, Fatḥ al-Bārī, 8:12

13. Fākihī, Aḳhbār Makkah, 3:277

Fatḥe Makkah ke roz yeh donoṅ gustāḳh Ka‘baṫullāh ke pardoṅ ke pīçhe jā çhupe. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un donoṅ ko ḳhuḍ Ka‘baṫullāh ke pardoṅ ke pīçhe se nikālā aur mu‘āf kar diyā.[1]

1. Qānūn kī naẓar meṅ aqallīyatoṅ kā musāwī maqām

Imām Abū Yūsuf apnī shăhra’ra āfāq taṣnīf ‘Kitāb al-Ḳharaj’ meṅ likhte haiṅ keh ‘ăhde Nabawī aur Ḳhilāfate rāshidah meṅ ta‘zīrāt aur dīwānī qānūn donoṅ meṅ Musalmān aur ġhair-Muslim aqallīyat kā darajah musāwī thā.[2]

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ‘ăhd meṅ ek da‘fah ek Musalmān ne ek ġhair-Muslim ko qatl kar diyā. Ḥuẕūr ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne qiṣās ke ṭaur par us Musalmāṅ ke qatl kiye jāne kā ḥukm diyā aur farmāyā:

أنا أحق من أوفي بذمته.[3]

(1) Zayla‘ī, Naṣb al-rāyah, 3:336

(2) Abū Yūsuf, al-Ḳharāj: 187

(3) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8::30
2. Shāfi‘ī , al-Musnad, 1:343
3. Mubārakfūrī, Tuḥfaṫ al-Aḥwaḏhī, 4:557
4. Zayla‘ī, Naṣb al-rāyah, 4:336

"Ġhair-Muslimoṅ ke ḥuqūq kī ḥifāẓat merā sab se aham farẕ hai."

Dūsrī riwāyat ke muṭābiq Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne أنا أكرم من وفى ذمته farmāyā.(1)

Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī is ta'līm par 'amal dar-āmad ke be-shumār naẕā'ir daure ḳhilāfate rāshidah meṅ bhī milte haiṅ:

1. Ḥaẓrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ke pās ek Musalmān ko pakaṛ kar lāyā gayā jis ne ek ġhair-Muslim ko qatl kiyā thā. Pūrā s̲ubūt maujūd thā. Is liye Ḥaẓrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ne qiṣās meṅ us Musalmān ko qatl kiye jāne kā ḥukm diyā. Qātil ke waras̲ā' ne maqtūl ke bhā'ī ko mu'āwaẓah de kar mu'āf karne par rāẓī kar liyā. Ḥaẓrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ko jab is kā 'ilm huwā to Āp ne use farmāyā:

لعلهم فزعوك او هددوك.

5. Abū Nu'aym, Musnad Abī Ḥanīfah, 1:104
6. Ibn Rajab Ḥanbalī, Jāmi' al-'ulūm wa-al-ḥikam, 1:126
7. Shaybānī, al-Mabsūṭ, 4:488
8. Shāfi'ī, al-Umm, 7:320
9. Ibn Rushd, Bidāyaṫ al-mujtahid, 2:299

(1) 1. Dāraquṭnī, al-Sunan, 3:134
2. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8:30
3. 'Asqalānī, 2:262, raqam: 1009
4. Ṣan'ānī, Subul al-salām, 3:235
5. Shawkānī, Nayl al-awṭār, 7:153

> "Shāyad in logoṅ ne tujhe ḍarā dhamkā kar tujh se yeh kăhălwāyā ho."

Us ne kahā bāt dar-aṣl yeh hai keh qatl kiye jāne se merā bhā'ī to wāpas āne se rahā aur ab yeh mujhe us kī diyat de rahe haiṅ, jo pas-māṅdagān ke liye kisī ḥad tak kifāyat karegī. Is liye ḳhuḍ apnī marẕī se ba-ġhair kisī dabā'o ke maiṅ mu'āfī de rahā hūṅ. Is par Ḥaẓrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ne farmayā: achçhā tumhārī marẕī. Tum ziyādah beh-tar samajhte ho. Lekin băhr-ḥāl hamārī ḥukūmat kā uṣūl yehī hai keh:

من كان له ذمتنا فدمه، كدمنا، و ديته، كديتنا.[1]

> "Jo hamārī ġhair-Muslim ri'āyā meṅ se hai us kā ḳhūn hamārā ḳhūn bar-ā-bar hai aur us kī diyat hamārī diyat hī kī ṭarḥ hai."

2. Ek dūsrī riwāyat ke muṭābiq Ḥaẓrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā:

إذا قتل المسلم النصراني قتل به.[1]

(1) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8:34
2. Abū Yūsuf, al-Ḳharāj: 187
3. Shāfi'ī , al-Musnad: 344
4. Shāfi'ī, al-Umm, 7:321
5. Shaybānī, al-Ḥujjaṫ, 4:355
6. Zayla'ī, Naṣb al-rāyah, 4:337
7. 'Asqalānī, al-Dirāyah, 2:263
8. Shawkānī, Nayl al-awṭār, 2:154

"Agar kisī Musalmān ne 'Īsā'ī ko qatl kiyā to Musalmān ('iwaẕan) qatl kiyā jā'egā."

3. Imām Abū Ḥanīfah raḥmatư Allāhi 'alayh ne farmāyā:

دية اليهودي والنصراني والمجوسي مثل دية الحر المسلم.[2]

"Yahūdī, 'Īsā'ī aur Majūsī kī diyat āzād Musalmān kī diyat ke bar-ā-bar hai."

Isī qaul kī binā par fuqahā' ne yeh uṣūl tashkīl diyā keh agar Musalman kisī Ẕimmī ko bilā-irādah qatl kar de to us kī diyat bhī wohī hogī jo Musalmān ko bilā-irādah qatl karne se lāzim ātī hai.[3]

4. Ek daf'ah Ḥaẕrat 'Amr bin 'Āṣ wāliye Miṣr ke beṭe ne ek ġhair-Muslim ko nā-ḥaq sazā dī. Ḳhalīfa'e waqt

(1) 1. Shaybānī, al-Ḥujjaṫ, 4:349
2. Shāfi'ī, al-Umm, 7:320

(2) 1. Shaybānī, al-Ḥujjaṫ, 4:322
2. Ibn Abī Shaybah, al-Muṣannaf, 5:407, raqam: 27448
3. 'Abd al-Razzāq, al-Muṣannaf, 10:59, 97, 99
4. Ibn Rushd, Bidāyaṫ al-mujtahid, 2:310
5. Ṣan'ānī, Subul al-salām, 3:251
6. Zayla'ī, Naṣb al-rāyah, 4:368
7. 'Asqalānī, al-Dirāyah fī taḳhrīj aḥādīth al-Hidāyah, 2:276

(3) 1. Ḥaṣkafī, al-Durr al-Muḳhtār, 2:223
2. Ibn 'Ābidīn Shāmī, Radd al-muḥtār, 3:273

Amīr al-Mu’minīn Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ke pās jab is kī shikāyat hū’ī to unhoṅne sare ‘ām gawarnare Miṣr ke beṭe ko us ġhair-Muslim Miṣrī se sazā dilwā’ī aur sāth hī farmāyā:

متى استعبدتم الناس وقد ولدتهم امهاتهم احرارا.(1)

“Tum ne kab se logoṅ ko apnā ġhulām samajh liyā hai ḥāl-āṅ-keh un kī mā’oṅ ne unheṅ āzād janā thā.”

5. Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ke zamāna’e ḳhilāfat meṅ qabīla’e Bakr bin Wa’il ke ek shaḳhṣ ne Ḥīrah ke ek Zimmī ko qatl kar diyā, is par:

فكتب فيه عمر بن الخطاب رضي الله عنه ان يدفع الي اولياء المقتول فان شاؤوا قتلوا و ان شاؤوا اعفوا فدفع الرجل إلي ولي المقتول إلي رجل فقتله.(2)

“Āp ne ḥukm diyā keh qātil ko maqtūl ke wārisoṅ ke ḥawālah kiyā jā’e. Agar woh chāheṅ qatl kar deṅ warnah mu‘āf kar deṅ. Chunāṅ-cheh woh

(1) 1. Ḥusām al-Dīn, Kanz al-‘ummāl, 2:455
2. Ismā‘īl Muḥamma Mīqā, Mabādi’ Islām wa-manhajahu: 27

(2) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8:32
2. Shāfi‘ī, al-Umm, 7:321
3. Shaybānī, al-Ḥujjaṫ, 4:335
4. Zayla‘ī, Naṣb al-rāyah, 4:337

maqtūl ke wāri̲s̲ ko de diyā gayā aur us ne use qatl kar diyā."

6. Ḥaẕrat 'U̲th̲mān raḍiya Allāhu 'anhu ke zamānah meṅ 'Ubayd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā ke qatl kā fatwá de diyā gayā thā, kyūṅ-keh unhoṅ ne Hurmuzān, Jufaynah aur Abū Lu'lu' kī beṯī ko is shub·hah meṅ qatl kar diyā thā keh shāyad woh Ḥaẕrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ke qatl kī shāzish meṅ sharīk the.[(1)]

7. Ḥaẕrat 'U̲th̲mān raḍiya Allāhu 'anhu ke daur meṅ Ibn Shāsh Ju̲d̲h̲āmī ne Shām ke kisī 'ilāqe meṅ ek shaḳhṣ ko qatl kar diyā, mu'āmalah Ḥaẕrat 'U̲th̲mān tak pahŏṅchne par Āp ne us ke qatl kā ḥukm de diyā. Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Ta'ālá 'alayhim ajma'īn kī mudāḳhalat par Āp ne ek hazār dīnār diyat muqarrar kī.[(2)]

8. 'Aẕīm Muḥaddī̲s̲ Ibn Sihāb Zuhrī raḥmaṫu Allāhi 'alayh farmāte haiṅ:

ان دية المعاهد في عهد ابي بكر و عمر و عثمان رضي الله عنهم مثل دية الحر المسلم.[(3)]

(1) 1. Ibn Sa'd, al-Ṭabaqāt al-kubrá, 5:17
2. 'Asqalānī, al-Dirāyah, 2:263

(2) Shāfi'ī , al-Musnad, 1:344

(3) 1. Shaybānī, al-Ḥujjaṫ, 4:351
2. Shāfi'ī, al-Umm, 7:321

"Be-shak Abū Bakr, 'Umar aur 'Uthmān raḍiya Allāhu 'anhum ke daur meṅ diyat āzād Musalmān kī diyat ke bar-ā-bar thī."

2. Qānūn ke nifāz meṅ musāwāt kā ḥaq

Islāmī riyāsat meṅ ta'zīrāt meṅ Ẕimmī aur Musalmān kā darajah musāwī hai. Jarā'im kī jo sazā Musalmān ko dī jā'egī wohī Ẕimmī ko dī jā'egī. Ẕimmī kā māl Musalmān churā'e yā Musalmān kā māl Ẕimmī churā'e donoṅ ṣūratoṅ meṅ sazā yaksāṅ hogī.[1]

Dīwānī Qānūn meṅ bhī Ẕimmī aur Musalmān ke dar-miyān kāmil musāwāt hai. Ḥaẓrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ke irshād اموالهم كاموالنا[2] ke ma'ná hī yeh haiṅ keh un ke māl kī waisī hī ḥifāẓat honī chāhiye jaise Musalmānoṅ ke māl kī hotī hai. Is bāb meṅ Ẕimmiyoṅ ke ḥuqūq kā itnā leḥāẓ rakhā gayā hai keh agar ko'ī Musalmān un kī sharāb yā un ke ḳhinzīr ko bhī talaf kar de to us par ẓamān lāzim ā'egā. Durr al-Muḳhtār meṅ hai:

و يضمن المسلم قيمة خمره و خنزيره اذا اتلفه.[3]

"Musalmān us kī sharāb aur us ke suwar kī qīmat adā karegā agar woh use talaf kar de."

---

(1) Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 108, 109

(2) Ibn Qudāmah, al-Muġhnī, 9:289

(3) 1. Ḥaṣkafī, al-Durr al-Muḳhtār, 2:223

2. Ibn 'Ābidīn Shāmī, Radd al-muḥtār, 3:273

Ẕimmī ko zabān yā hāth pā’oṅ se taklīf pahŏṅchānā, us ko gālī denā, mārnā pīṭnā yā us kī ġhībat karnā, usī ṭarḥ nā-jā’iz hai jis ṭarḥ Musalmān ke ḥaq meṅ nā-jā’iz hai:

و يجب كف الاذي عنه و تحرم غيبته كالمسلم.(1)

“Ġhair-Muslim se aẕīyat ko roknā usī ṭarḥ wājib hai jis ṭarḥ Musalmān se aur us kī ġhībat karna bhī usī ṭarḥ ḥarām hai.”

3. Nijī zindagī aur shaḳhṣī rāz-dārī kā ḥaq

Mamlukate Islāmīyah meṅ har fard ko nijī zindagī guzārne kā ḥaq ḥāṣil hai keh ko’ī shaḳhṣ ba-ġhair us kī ijāzat aur riẓā-mandī ke us ke ghar meṅ dāḳhil nahīṅ ho saktā, is liye keh har shaḳhṣ kā makān nijī aur prā’iweṭ mu‘āmalāt kā markaz aur us ke bāl bachchoṅ kā mustaqar hotā hai. Is ḥaq par dast-darāzī ḳhụd fard kī shaḳhṣīyat par dast-darāzī hai aur yeh kisī ṭarḥ jā’iz nahīṅ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝ فَإِن لَّمْ

(1) 1. Ḥaṣkafī, al-Durr al-Muḳhtār, 2:223

2. Ibn ‘Ābidīn Shāmī, Radd al-muḥtār, 3:273_274

تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِن قِيلَ لَكُمُ
ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ۝ [1]

“Ae logo! Jo īmān lā’e ho, apne gharoṅ ke siwā dūsre gharoṅ meṅ dāḳhil nah huwā karo, jab tak keh ghar wāloṅ kī riẕā nah le lo aur ghar wāloṅ par salām nah bhej lo. Yeh ṭarīqah tumhāre liye beh-tar hai, tawaqqŏ‘ hai keh tum is kā ḳhayāl rakhoge. Phir agar wahāṅ kisī nah pā’o to wahāṅ dāḳhil nah ho jab tak keh tumheṅ ijāzat nah dī jā’e aur agar tum se kahā jā’e keh wā-pas chāle jā’o to wā-pas ho jā’o yeh tumhāre liye ziyādah pākīzah ṭarīqah hai aur jo kuc̣h tum karte ho Allāh use ḳhūb jāntā hai.”

Islāmī riyāsat meṅ aqallīyatoṅ ko bhī nijī zindagī aur shaḳhṣī rāz-dārī kā haq usī ṭarḥ ḥāṣil hai jis ṭarḥ Musalmānoṅ ko, is liye keh Islāmī qānūn ne un ke liye yeh uṣūl ṭai kiyā hai keh jo ḥuqūq Musalmānoṅ ko ḥāṣil haiṅ woh un ko bhī ḥāṣil hoṅge aur jo ẕimmah-dāriyāṅ Musalmānoṅ par ḍālī ga’ī haiṅ woh un par bhī haiṅ. Ḥaẕrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ke ba-qaul un se jizyah is liye liyā jātā hai tā-keh un ke jān-o māl kī usī ṭarḥ ḥifāẓat kī jā sake jis ṭarḥ hamāre jān-o māl kī ḥifāẓat hotī hai.[2]

4. Maẕhabī āzādī kā ḥaq

(1) al-Qur’an, al-Nūr, 4:27, 28

(2) Ibn Qudāmah, al-Muġhnī, 9:289

Islām Ḳhudā’e Wāḥid kī da‘wat detā hai lekin dūsre maẕāhib ke logoṅ par apne ‘aqā’id badalne aur Islām qubūl karne ke liye dabā’o nahīṅ ḍāltā, nah kisī jabr-o ikrāh se kām letā hai. Da‘wate ḥaq aur jabr-o ikrāh bil-kul alag ḥaqīqateṅ hain. Islām ke paiġhāme ḥaq ke iblāġh kā Qur’āne Ḥakīm ne yūṅ bayān kiyā:

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ○ (1)

“(Ae Rasūle Mu‘aẓẓam!) Āp apne Rab kī rāh kī ṭaraf ḥikmat aur ‘umdah naṣīḥat ke sāth bulā’iye aur un se bāḥs̱ (bhī) aise andāz se kījiye jo nihāyat ḥāsīn ho be-shak Āp kā Rab us shaḳhṣ ko (bhī) ḳhūb jāntā hai jo us kī rāh se bhaṭak gayā aur woh hidāyat-yāftā logoṅ ko (bhī) ḳhūb jāntā hai.”

Islām ne aise ṭarīqe da‘wat se man‘a kiyā jis se kisī farīq kī maẕhabī āzādī muta’s̱s̱ir hotī ho, dūsre maqām par irshād farmāyā:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ. (2)

“Dīn meṅ ko’ī zabar-dastī nahīṅ be-shak hidāyat gum-rāhī se wāẓeḥ ṭaur par mumtāz ho chukī hai.”

(1) al-Qur’ān, al-Naḥl, 16:125

(2) al-Qur’ān, al-Baqarah, 2:256

Sharī‘at kī yeh ḥikmate ‘amalī hai keh ġhair-Muslimoṅ ko un ke maẕhab-o maslak par bar-qarār răhne kī pūrī āzādī hogī. Islāmī mamlukat un ke ‘aqīda-o ‘ibādat se ta‘aruẓ nah karegī. Ăhle Najrān ko Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne jo ḳhaṭ likhā thā us meṅ yeh jumla bhī darj thā:

ولنجران وحاشيتهم جوار الله و ذمة محمد النبي رسول الله علي انفسهم وملتهم و ارضهم و اموالهم و غائبهم و شاهدهم و بيعهم و صلواتهم لا يغيروا اسقفاعن اسقفيته ولا راهبا عن رهبانية ولا و اقفا عن و قفانيته وكل ما تحت ايديهم من قليل اوكثير.[1]

“Najrān aur un ke Ḥalīfoṅ ko Allāh aur us ke Rasūl Muḥammad ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī panāh ḥāṣil hai. Un kī jāneṅ, un kī sharī‘at, zamīn, amwal, ḥāẓir-o ġhā’ib ashḳhāṣ, un kī ‘ibādat-gāhoṅ aur un ke girjā-gharoṅ kī hifāẓat kī jā’egī. Kisī pādrī ko us ke maẕhabī martabe, kisī rāhib ko ruhbānīyat aur kisī ṣāḥibe manṣab ko us ke manṣab se haṭāyā nahīṅ jā’egā aur un kī zere milkīyat har chīz kī ḥifāẓat kī jā’egī.”

(1) 1. Ibn Sa‘d, al-Ṭabaqāt al-kubrá, 1:228, 358

2. Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj, 78

Muḳhtalif adwār meṅ Girjā-ghar aur Kalīse Islāmī ḥukūmat meṅ maujūd rahe haiṅ. Kabhī bhī unheṅ adná gazand nahīṅ pahŏṅchā’ī ga’ī bal-keh ḥukūmat ne un kī ḥifāẓat kī hai aur ġhair-Muslimoṅ ko un meṅ ‘ibādāt kī anjām-dehī ke liye suhūlīyāt farāham kī haiṅ.

Aqalliyatoṅ ke shaḳhṣī mu‘āmalāt bhī un kī sharī‘at (personal law) ke muṭābiq ṭai kiye jā’eṅge, Islāmī qānūn un par nāfiz nahīṅ kiyā jā’egā. Jin af‘āl kī ḥurmat un ke mazhab meṅ bhī sābit hai un se to woh har ḥāl meṅ man‘a kiye jā’eṅge, al-battah jo af‘āl un ke hāṅ jā’iz aur Islām meṅ mamnū‘ haiṅ unheṅ woh apnī bastiyoṅ meṅ azādī ke sāth kar sakeṅge ḳhālis Islāmī ābādiyoṅ meṅ ḥukūmate Islāmīyah ko iḳhtiyār hogā keh unheṅ azādī de yā nah de:

ولا يمنعون من اظهار شيئ مما ذكرنا من بيع الخمر والخنزير والصليب وضرب الناقوس في قرية او موضع ليس من امصار المسلمين ولو كان فيه عدد كثير من أهل الاسلام وانما يكره ذلک في امصار المسلمين و هي التي يقام فيها الجمع والاعياد و الحدود، و اما اظهار فسق يعتقدون حرمته كا لزنا و سائر الفواحش التي هي حرام في

دينهم فانهم يمنعون من ذلک سواء كانوا في امصار المسلمين او في امصارهم.[1]

"Jo bastiyāṅ aur maqāmāt ke shăhroṅ meṅ se nahīṅ haiṅ un meṅ Zimmiyoṅ ko sharāb ḳhinzīr bechne aur ṣalīb nikālne aur nāqūs bajāne se nahīṅ rokā jā'egā ḳhwāh wahāṅ Musalmānoṅ kī kitnī hī kasīr ta'dād ho. Al-battah yeh af'āl Musalmān ābādi ke shăhr meṅ makrūh haiṅ jahān Jum'ah wa 'īdain aur ḥudūd qā'im kī jātī hoṅ. Rahā woh fisq jis kī ḥurmat ke woh bhī qā'il haiṅ, masalan zinā aur dūsre tamām fawāḥish jo un ke Dīn meṅ bhī ḥarām haiṅ to us ke iẓhār se un ko har ḥāl meṅ rokā jā'egā ḳhwāh Musalmānoṅ ke shăhr meṅ hoṅ yā ḳhụd un ke apne shăhr meṅ." Ya'nī aqallīyateṅ apnī qadīm 'ibādat-gāhoṅ ke andar răh kar apne tamām mazhabī umūr bajā lā sakte haiṅ, ḥukūmate Islāmīyah us meṅ daḳhal dene kī mujāz nahīṅ hai. Tā-ham is zail meṅ aqallīyatoṅ ko Musalmānoṅ ke shi'āre mazhabī ke eḥterām ko malḥūẓ rakhnā hogā. Ibn 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā kā farmān hai keh:

أيما مصر مصرته العرب فليس للعجم ان يبنوا فيه بناء بيعة ولا يضربوا فيه ناقوسا ولا يشربوا فيه خمراً ولا يتخذوا فيه خنزيراً أيما مصر كانت العجم مصرته يفتحه الله علي

(1) Kāsānī, Badā'i' al-ṣanā'i', 7:113

العرب فنزلوا علي حكمهم فللعجم ما في عهدهم وللعجم علي العرب ان يوفوا بعهدهم.[1]

"Jin shăhroṅ ko Musalmānoṅ ne ābād kiyā hai un meṅ Ẕimmiyoṅ ko yeh ḥaq nahīṅ hai ke na'ī 'ibādat-gāheṅ aur kanā'is ta'mīr kareṅ, yā nāqūs bajā'eṅ, sharābeṅ piye'ṅ aur suwar pāleṅ. Bāqī rahe woh shăhr jo 'Ajamīyoṅ ke ābād kiye huwe haiṅ aur jin ko Allāh ne 'Araboṅ (ya'nī Musalmānoṅ) ke hāth par fatḥ-yāb kiyā aur unhoṅ ne Musalmānoṅ ke ḥukm par iṭā'at qubūl kar lī to 'Ajam ke liye wohī ḥuqūq haiṅ jo un ke mu'āhade meṅ ṭai ho jā'eṅ aur 'Arab par un kā adā karnā lāzim hai."

Murtad kī sazā āzādiye 'aqīdah

Woh Musalmān jo dā'ira'e Islām se ḳhārij ho jā'e us kā mu'āmalah aqallīyatoṅ se muḳhtalif hogā. Agar ko'ī Musalmān aḥkāme Islām kā pā-band hone aur us ke 'aqīdah par īmān lāne ke ba'd agar us se palaṭṭā hai to woh goyā us irtedād se fitnah kā darwāzah khol detā hai aur mamlukat se baġhāwat kartā hai jo mūjibe sazā hai us liye

(1) 1. Ibn Abī Shaybah, al-Muṣannaf, 6:467, raqam: 32982
2. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 9:202
3. Ibn Qudāmah, al-Muġhnī, 9:283
4. Zur'ī, Aḥkām Ahl al-Ḏẖimmah, 3:1181, 1195, 1235
5. Ibn Ḍuwayyān, Manār al-sabīl, 1:283

keh wafā'e 'ăhd se bar-gashtagī mulkī qānūn se baġhāwat aur bŏhat baṛā jurm hai aur yeh amr daure jadīd ke qānūn meṅ bhī ma'rūf- muta'ayyan hai. Jis kī sazā aks̲ar riyāsatī qawānīn meṅ maut muqarrar kī ga'ī hai.

Irtedād kī sazā ke naẓā'ir dunyā ke aks̲ar ā'īnī wa dasātīrī qawānīn meṅ maujūd haiṅ. Islām ne murtad ko bhī sazā dene se qabl rāhe rāst kī qubūlīyat kā mauqa' pāne kā ḥaq 'aṭā kiyā hai. Ḥaz̤rat Imām Muḥammad bin Ḥasan Shaybānī farmāte haiṅ:

و اذا ارتد المسلم عن الاسلام عرض عليه الاسلام فان اسلم والا قتل مکانه الا ان يطلب ان يوجله، فان طلب ذلک اجل ثلاثة ايام.[1]

"Agar ko'ī Musalmān Islām se bar-gashtah ho jā'e to use do-bārah Islām kī da'wat dī jā'egī. Agar woh Islām qubūl kar le to ḳhūb, ba-ṣūrate dīgar use fauran qatl kar diyā jā'egā, tā-ham agar woh ġhaur-o fikr ke liye kuçh mŏhlat ṭalab kare to use tīn din kī mŏhlat dī jā'egī."

Agar irtedād kā irtekāb 'aurat ne kiyā ho to use mard murtad kī nisbat rujū'e ilál-ḥaq ke ziyādah mawāqe' farāham kiye jā'eṅge:

(1) Shaybānī, al-Siyar al-ṣaġhīr: 38

ولا تقتل المرتدة ولكنها تحبس ابدا حتي تسلم بلعنا عن ابن عباس انه قال : اذا ارتدت المرأة عن الاسلام حبست ولم تقتل و بلغنا عن رسول الله ﷺ انه نهي عن قتل نساء المشركين في الحرب فادر ألقتل عنها بهذا ومالها و كسوتها كله لها. وافعالها في البيع والشريٰ والعتق والهبة كلها جائزة.(1)

"Murtad ho jāne wālī 'aurat ko sazā'e maut nahīṅ dī jā'egī bal-keh use 'umar qaid kī sazā dī jā'egī yā us waqt tak qaid rakhā jā'egā jab tak woh do-bārah Islām qubūl nah kar le. Ham tak Ḥaẕrat Ibn 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhu kā yeh farmāṅ pahŏṅchā hai keh jab ko'ī 'aurat irtedād iḳhityār kare to use qatl nahīṅ kiyā jā'egā bal-keh qaid kiyā jā'egā. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne bhī maidāne jaṅg meṅ mushrikīn kī 'auratoṅ ko qatl karne se man'a famrāyā. Is mu'āmale meṅ bhī maiṅ unheṅ bachānā chāhūṅgā. Us kī amlāk-o amwāl us kī milkīyat raheṅge. Aur us ke ḳharīd-o faroḳht, ġhulāmoṅ kī āzādī, aur hadīyah se muta'alliq mu'āhade wa af'āl mŏ'tabar hoṅge."

(1) Shaybānī, al-Siyar al-ṣaġhīr: 41

واذا رفعت المرتدة الي الامام فقالت : ما ارتددت، و انا اشهد ان لا اله الا الله و ان محمد رسول الله كان هذا توبة منها.[1]

"Jab kisī murtadeh ko ḥākim ke sāmne pesh kiyā jā'e aur woh apne irtedād kā inkār karte huwe kahe maiṅ is kī gawāhī detī hūṅ keh Allāh ke siwā ko'ī ma'būd nahīṅ aur be-shak Muḥammad Allāh ke Rasūl haiṅ to yeh us kī taubah taṣawwur kī jā'egī (aur use sazā nahīṅ hogī)."

5. Iqteṣādī aur ma'āshī āzādī kā ḥaq

Ġhair-Muslim par Islāmī ḥukūmat meṅ kasbe ma'āsh ke silsilah meṅ kisī qism kī pā-bandī nahīṅ hai, woh har kār-o bār kar saktā hai jo Musalmān karte hoṅ. Siwā'e us kārobāt ke jo riyāsat ke liye ijtemā'ī ṭaur par nuqṣān kā sabab ho. Woh jis ṭarḥ Musalmānoṅ ke liye mamnū' hogā, usī ṭarḥ un ke liye bhī mamnū' hogā, masalan sūdī kār-o bār, jo bil-āḳhir pūrī sosā'īṭī ke liye halākat kā bā'is bantā hai yā dīgar us nau'īyat ke kām wa-ġhairah.

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Ăhle Najrān ko likhā:

(1) Shaybānī, al-Siyar al-ṣaġhīr: 42

إما أن تذروا الربا و إما أن تأذنوا بحرب من الله ورسوله.[1]

“Sūd çhoṛ do yā Allāh aur us ke Rasūl se jaṅg ke liye tayyār ho jā’o.

Aḥkām al-Qur’ān meṅ āyat وأخذهم الربآ و قد نهوا عنه و اكلهم اموال الناس بالباطل اور يايها الذين امنوا لا تكلوا اموالكم بينكم بالباطل ke tăḥt Imām Jaṣṣās farmāte haiṅ:

فسوي بينهم و بين المسلمين في المنع من الربا.[2]

“Allāh Ta‘alá ne un (Ẕimmiyoṅ) aur Musalmānoṅ ke dar-miyān sūd kī mumāna‘at ko bar-ā-bar qarār diyā hai.”

Is uṣūl ke ‘ilāwah jo tijārat un ko pasand ho kareṅ, yahāṅ tak keh woh apne maḥalloṅ aur shăhroṅ meṅ ḳhinzīr aur sharāb bhī rakh sakte haiṅ, un kī ḳharīd-o faroḳht kar sakte haiṅ. Durre muḳhtār meṅ hai:

ويضمن المسلم قيمة خمره و خنزير اذا اتلفه.[3]

“Ya‘nī agar ko’ī Musalmān ġhair-Muslim aqallīyatī fard kī sharāb yā ḳhinzīr ko nuqṣān

(1) 1. Jaṣṣāṣ, Aḥkām al-Qur’ān, 4:89
2. Jaṣṣāṣ, al-Fuṣūl fī al-uṣūl, 2:37
(2) Jaṣṣāṣ, Aḥkām al-Qur’ān, 4:89
(3) 1. ‘Alā’ al-Dīn Ḥaṣkafī, al-Durr al-Muḳhtār, 2:223
2. Ibn ‘Ābidīn Shāmī fī Radd al-muḥtār, 3:273

pahŏṅchā’egā to use us kā tāwān adā karnā paṛegā.”

Lekin yeh chīzeṅ woh Musalmānoṅ ke shăhroṅ meṅ nah lā’eṅge aur nah hī Musalmānoṅ ke hāth becheṅge.[1]

Peshoṅ ke e‘tebār se woh ko’ī bhī peshah iḳhtiyār kar sakte haiṅ aur Musalmānoṅ ko ujrat par un se kām karwāne kī kisī qism kī mumāna‘at nahīṅ hai. Islām meṅ kisī pesah kī waj·h se kisī ġhair-Muslim se kisī bhī nau‘īyat kī ko’ī dūrī rakhne kā halkā-sā ishārah bhī nahīṅ miltā, tijāratī mu‘āmalāt meṅ jo ṭăks Musalmān dete haiṅ woh un ko bhī denā hogā.

6. Ijtemā‘ī kafālat meṅ aqallīyatoṅ kā ḥaq

Jis ṭarḥ Islāmī baitul-māl kisī Musalmān ke ma‘ẕūr ho jāne yā ba-waj·he ‘umr-rasīdagī aur ġhurbat ke mŏḥtāj ho jāne par kafālat kī ẕimmah-dārī letā hai usī ṭarḥ Islāmī baitul-māl par ek ġhair-Muslim ke ma‘ẕūr hone yā ‘ājiz hone kī ṣūrat meṅ us kī kafālat lāzim hai.

Kitāb al-Amwal meṅ Abū ‘Ubayd ne Ḥaẕrat Sa‘īd bin Musayyib raḍiya Allāhu ‘anhu se ek riwāyat naql kī hai:

أن رسول الله ﷺ تصدق صدقه علي اهل بيت من اليهود فهي تجري عليهم.[1]

(1) Kāsānī, Badā’i‘ al-ṣanā’i‘, 7:113

"Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Yahūdiyoṅ ke ek gharānah ko ṣadqah diyā aur (Ḥuẓūr ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke wiṣāl ke ba'd bhī) woh unheṅ diyā jā rahā hai."

Ḥaẓrat Zayd bin Hād raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai:

إن صفية زوج النبي ﷺ، تصدقت علي ذوي قرابة لها، فهما يهوديان، فبيع ذلک بثلاثين الفا.(2)

"Be-shak Ummu al-Mu'minīn Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī zauja'e muṭahharah Ḥaẓrat Ṣafīyah raḍiya Allāhu 'anhā ne apne rishtah-dāroṅ ko ṣadqah diyā ḥāl-āṅ-keh woh donoṅ Yahūdī the jo tīs hazār (dirham) ke 'iwaẓ faroḳht kiyā gayā."

'Amr bin Maymūn, 'Amr bin Sharjīl aur Murrah bin Hamdhānī se riwāyat kiyā gayā hai keh:

انهم كانوا يعطون الرهبان من صدقة الفطر.(3)

(1) 1. Abū 'Ubayd, Kitāb al-Amwāl: 1992
2. Zayla'ī, Naṣb al-rāyah: 2:398
3. Suyūwāsī, Sharḥ Fatḥ al-qadīr, 2:267
4. 'Asqalānī, al-Dirāyah fī taḳhrīj aḥādīth al-Hidāyah, 1:266

(2) Abū 'Ubayd, Kitāb al-Amwāl: 1993

(3) Abū 'Ubayd, Kitāb al-Amwāl: 1336

"Woh rāhiboṅ ko ṣadqa'e fiṭr meṅ se dete the."

Isī ṭarḥ Kitab al-Ḳharaj Abū Yūsuf meṅ hai:

وجعلت لهم ايما شيخ ضعف عن العمل او اصابته افة من الافات او كان غنيا فافتقر وصار اهل دينه يتصدقون عليه طرحت جزيته و عيل من بيت مال المسلمين و عياله ما اقام بدار الهجرة و دارالاسلام.(1)

"Agar un ke ẕa'īful-'umr aur nā-kārah logoṅ yā āfat-rasīdah yā ba'd az ġhanī faqīr ho jāne wāloṅ, keh un ke maẕhab ke log un ko ḳhairāt dene lageṅ, se jizyah haṭā liyā jā'egā aur Musalmānoṅ ke baitul-māl se un ke nān-o nafaqah kā band-o bast kiyā jā'egā jab tak woh Islāmī mulk meṅ raheṅ."

'Amalī ṭaur par is kī tārīḳhe Islām meṅ bŏhat-sī misāleṅ miltī haiṅ keh ġhair-Muslim aqallīyatoṅ ke ma'ẕūr afrād ko Islāmī baitul-māl se bā-qā'edah alāwans miltā rahā hai. Ḥaẕrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ne ek martabah ek Yahūdī ko dekhā jo andhā ho chukā thā to Āp ne us ke liye māhānah waẓīfah muqarrar farmā diyā. Ijtemā'ī kafālat ke ḥaq aur ḥuqūqe 'āmmah meṅ Islāmī ḥukūmat kī nigāh meṅ Muslim aur ġhair-Muslim kā ko'ī farq nahīṅ hai bal-keh woh bil-kul bar-ā-bar ke shăhrī haiṅ.

(1) 1. Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 155

2. Muḥammad Ḥamīd Allāh, al-Waṯẖā'iq al-siyāsīyah: 317, Waṯẖīqah: 291

7. Roz-gār kī āzādī kā ḥaq

Islām meṅ har jā’iz zarī‘a’e roz-gār ko mustăḥsan qarār diyā gayā hai ḥadīse mubārakah hai:

ما أكل أحد طعاما قط، خيرا من أن يأكل من عمل يديه، و إن نبي الله داؤد عليه السلام كان يأكل من عمل يديه.(1)

"Ko’ī bhī apne hāth kī kamā’ī se beh-tar aur ko’ī khānā nahīṅ khā saktā aur Allāh ke Nabī Dāwūd ‘alayhi al-salām apne hāth kī kamā’ī khāte the."

Islāmī mamlukt meṅ aqallīyatoṅ samet har fard ko yeh ḥaq ḥāṣil hai keh tijārat, ṣan‘at-o zirā‘at ġharaze-keh jo kām bhī woh karnā chāhe kar saktā hai, ba-sharṭe-keh un chīzoṅ ke qarīb nah jā’e, jinheṅ sharī‘at ne ḥarām qarār diyā hai, jaise sūdī mu‘āmalāt haiṅ aur jā’iz ḥudūd meṅ bhī akhlāqī qadroṅ kā leḥāẓ rakhe, apne kām kī waj·h se kisī dūsre kī tijārat yā ṣan‘at ke dar pai āzār nah ho. Yeh Islāmī sharī’at meṅ nā-jā’iz hai. Jab fard jā’iz kām karegā to us kā ḥāṣil aur samar us kā ḥaq hogā, is liye keh yeh us kī meḥnat aur pasīnah kī kamā’ī hai. Irshāde Rabbānī hai:

وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ۝(2)

"Aur yeh keh insān ke liye kuçh nahīṅ hai magar woh jis kī us sa‘ī kī hai."

---

(1) Muḥammad Ḥusayn Haykal, al-Fārūq ‘Umar, 2:202

(2) al-Qur’ān, al-Najm, 53: 29

Ḥukūmat ke liye jā'iz nahīṅ hai keh woh kisī fard o jā'iz kāmoṅ ke karne se rok de, al-battah agar ko'ī shar'ī ẕarūrat ho to aisā kar saktī hai. Mis̱āl ke ṭaur par woh apne mulāzimīn ko tijārat aur kamā'ī karne se rok saktī hai, tā-keh woh apne as̱ar-o nufūẕ aur manṣab kā nā-jā'iz fā'edah nah uṭhā sakeṅ. Is liye 'Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu 'anhu apne gawarnaroṅ kī mālīyat kā muḥāsabah karte the, agar un meṅ se ko'ī yeh jawāz pesh kartā keh maiṅ ne tijārat se naf'a kamā kar yeh daulat ikaṭṭhā kī hai to Āp farmāte:

نحن انما بعثناكم ولاة ولم نبعثكم تجارا.[1]

"Ḥam tumheṅ wālī banā kar bhejte haiṅ tājir banā kar nahīṅ."

8. Taḥaffuẓ aur salāmtī kā ḥaq

Islāmī riyāsat aqallīyatoṅ ke taḥaffuẓ aur salāmatī kī ẕimmah-dār hai. Agar Islāmī riyāsat kā kisī dūsrī qaum se mu'āhadah ho to us qaum ke taḥaffuẓ-o salāmatī kī ẕimmah-dārī bhī Islāmī riyāsat par hogī.

وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ.[2]

(1) Muḥammad Ḥusayn Haykal, al-Fārūq 'Umar, 2:202

(2) al-Qur'ān, al-Nisā', 4:92

"Aur agar woh (maqtūl) tumhārī dushman-qaum se ho aur woh Momin (bhī) ho to (ṣirf) ek ġhulām/bāṅdī kā āzādī kā āzād karnā (hī lāzim) hai aur agar woh (maqtūl) is qaum meṅ se ho keh tumhāre aur un ke dar-miyān (ṣulḥ kā) mu'āhadah hai to ḳhūn-bahā (bhī) jo us ke ghar wāloṅ ke sipurd kiyā jā'e aur ek Musalmān ġhulām/bāṅdī kā āzād karnā (bhī lāzim) hai."

Aqallīyatoṅ kī jān kī ḥurmat Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī is ḥadīse mubārakah se wāẓeḥ hotī hai:

دية اليهودي والنصراني وكل ذمي مثل دية المسلم.[(1)]

"Yahūdī, 'Īsā'ī, aur har Zimmī kī diyat Musalmān kī diyat kī ṭarḥ hai."

Ḳhulafā'e Rāshidīn ke daur meṅ us uṣūl par 'amal kiyā jātā rahā aur Zimmiyoṅ kī diyat Musalmānoṅ kī diyat ke bar-ā-bar adā kī jātī thī.

Daurāne futūḥāt ġhair-Muslim aqwām se jo mu'āhadāt huwe un meṅ ek sharṭ yeh bhī thī keh ġhair-Muslim ri'āyā ke taḥaffuẓ, salāmatī aur bunyādī ẓarūrīyāt kī ḥukūmat zimmah-dār hogī. Chunāṅ-cheh Ḥīrah ke bāshandoṅ ko jo parwāna'e amān diyā gayā us kā ek ḥiṣṣah yeh hai:

(1) 1. 'Abd al-Razzāq, al-Muṣannaf, 10:97, 98
2. Ibn Rushd, Bidāyat al-mujtahid, 2:310

"Jo ġhair-Muslim būṛhā ho jā'e aur kām nah kar sake yā ko'ī nā-gahānī āfat use nā-kārah banā de yā păhlle daulat-mand ho, ba'd meṅ kisī ḥādesah kī waj·h se ġharīb ho jā'e to aise āfat-rasīdah logoṅ se nah ṣirf yeh keh ḥukūmat ko'ī ṭăks wuṣūl nahīṅ karegī bal-keh un ko aur un kī ăhl-o 'iyāl ko sarkārī ḳhazānah se guzārah alāwans bhī muhayyā kiyā jā'egā."(1)

Tārīḳhe Islām meṅ is uṣūl kī muta'addid 'amalī misāleṅ miltī haiṅ ek daf'ah Ḥaẓrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ne ek būṛhe Yahūdī ko baṛī ḳhastah ḥālat meṅ dekhā. Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ḳhudā kī qasam! Yeh inṣāf kā taqāẓā nahīṅ keh ham us kī jawānī meṅ to us se fā'edah uṭhā'eṅ aur use buṛhāpe meṅ is ṭarḥ ruswā hone deṅ chunāṅ-cheh Āp ne ḥukm ṣādir farmāyā keh is būṛhe ko zindagī bhar us kī ẓarūrat ke muṭābiq baitul-māl se waẓīfah diyā jā'e. Is ke sāth hī Āp ne mulk ke gawarnaoṅ ko likhā keh woh ġhair-Muslim ke ri'āyā keh mustaḥiq aur ġharīb afrād ko baitul-māl se pā-bandī aur bā-qā'edagī ke sāth tanḳhwāheṅ deṅ.(2)

Isī ṭarḥ ġhair-Muslimoṅ ko waẓā'if dene kī ka'ī misāleṅ tārīḳhe Islāmī meṅ maudhūd hain. Har daur meṅ aqallīyatoṅ ke ḥuqūq ke taḥaffuẓ ke liye Islām ke qawānīn par 'amal kiyā jātā rahā aur jab kabhī sar-kash umarā' ne is ke ḳhilāf 'amal kiyā hai to 'ulamā' wa fuqahā' ne unheṅ us

(1) Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 155

(2) Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 150

se bāz rakhne yā kam az kam un se us kī talāfī karāne kī koshish kī hai.Tārīḳh kā mash·hūr wāqe'ah hai keh Walīd bin 'Abd al-Malik Umawī ne Dimashq ke Ḳanīsah Yūḥannā ko zabar-dastī 'Īsā'iyoṅ se çhīn kar masjid meṅ shāmil kar liyā. Balādhurī ke muṭābiq:

فلما استخلف عمر بن عبدالعزيز شكي النصاري إليه ما فعل الوليد بهم في كنيستهم فكتب الي عامله يامره برد ما زاده في المسجد.[1]

"Jab Ḥaẕrat 'Umar bin 'Abd al-'Azīz taḳhte ḳhilāfat par mutamakkin huwe aur 'Īsā'iyoṅ ne un se Walīd ke kanīsah par kiye ga'e ẓul kī shikāyat kī to unhoṅ ne apne 'āmil ko ḥukm diyā keh masjid kā jitnā ḥiṣṣah girjā kī zamīn par ta'mīr kiyā gayā hai use munhadam kar ke 'Īsā'iyoṅ ke ḥawālah kar do."

Jab Walīd bin Yazīd ne Rūmī ḥamlah ke ḳhauf se Qubruṣ ke Ẕimmī bāshandoṅ ko jalā-waṭan kar ke Shām meṅ ābād kiyā to is par fuqahā'e Islām aur 'ām Musalmān saḳht nā-rāẓ huwe aur use gunāhe 'aẓīm samjhā. Phir jab Yazīd bin Walid ne un ko do-bārah Qubruṣ meṅ le jā kar ābād kiyā to use 'awāmunnās ne ba-naẓare aḥsan dekhā aur kahā keh yehī inṣāf kā taqāẓā hai. Ismā'īl bin 'Ayyāsh kā bayān hai keh:

(1) Balādhurī, Futūḥ al-buldān: 150

فاستقطع ذلک المسلمون واستعظمه الفقهاء فلما ولي يزيد بن الوليد بن عبدالملک ردهم الي قبرس فاستحسن المسلمون ذلک من فعله و رأوه عدلا.(1)

“Is fe‘l ko ‘ām Musalmānoṅ aur fuqahā’ ne ġhalaṭ qarār diyā aur jab Yazīd bin al-Walid bin ‘Abd al-Malik āyā to us ne Qubruṣ ke bāshandoṅ ko wāpas kar diyā us ke is ‘amal kī ‘ām Musalmānoṅ ne ta‘rīf kī aur use ‘adal-o inṣāf par mabnī qarār diyā.”

Balādhurī kā bayān hai keh ek martabah Jabale Lubnān ke bāshandoṅ meṅ se ek guroh ne baġhāwat kar dī. Is par Ṣāliḥ bin ‘Alī bin ‘Abd Allāh ne un kī sar-kobī ke liye ek fauj bhejī, jis ne un ke hathyār uṭhāne wāle mardoṅ ko qatl kar diyā aur bāqī logoṅ meṅ se ek jamā‘at ko jalā-waṭan kiyā aur ek jamā‘at ko wahīṅ ābād răhne diyā. Imām Awzā‘ī raḥmatu Allāhi ‘alayh us zamānah meṅ zindah the. Unhoṅ ne Ṣāliḥ k is ẓulm par saḳht tanbīh karte huwe baġhāwat meṅ ḥiṣṣah nah lene wāloṅ ko qatl karne aur gharoṅ se nikālne kī mazammat kī aur ek ṭawīl ḳhaṭ likhā, jis ke chand faqre yeh haiṅ:

ما قدمت علمت فكيف تؤخذ عامة بذنوب خاصة حتي يخرجوا من ديارهم واموالهم. وحكم الله تعالي : ﴿لاتزر

(1) Balādhurī, Futūḥ al-buldān: 180

وازرة وزر اخري﴾. وأحق الوصايا أن تحفظ و ترعي وصية رسول الله ﷺ : ’’من ظلم معاهدا وكلفه فوق طاقته فأنا حجيه.‘‘[1]

“Maiṅ nahīṅ samajh saktā keh ‘ām logoṅ ko ba‘ẓ ḳḥāṣ logoṅ ke jurm kī sazā kyūṅ-kar dī jā saktī hai. Aur kis binā par unheṅ un ke gharoṅ aur un kī jā’edādoṅ se be-daḳhal kiyā jā saktā hai. Ḥāl-āṅ-keh Allāh kā yeh ḥukm hai keh لا تزر وازرة وزر اخرى aur yeh ek wājibutta‘mīl ḥukm hai. Tumhāre liye beh-tarīn naṣīḥat yeh hai keh tum Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke is rishād ko yād rakho keh “jo ko’ī mu‘āhid par ẓulm karegā aur us kī z̲āqat se ziyādah us par bār ḍālegā us ke ḳhilāf meṅ ḳhụd mudda‘ī banūṅgā.”

9. Tamaddunī aur mu‘āsharatī āzādī kā ḥaq

Islāmī riyāsat meṅ aqallīyateṅ apnī qaum aur tăhz̲ībī riwāyāt ke muṭābiq răh sakeṅgī yahāṅ tak keh un ke shaḳhṣī mu‘āmalāt ya‘nī nikāḥ ṭalāq ba’īṅ ḥad keh nikāḥe muḥarramāt bhī agar un ke tăhz̲ībī sha‘ā’ir meṅ rā’ij ho to us se bhī ko’ī ta‘arrūẓ nah kiyā jā’egā.

Ek daf‘ah Ḥaẓrat ‘Umar bin ‘Abd al-‘Azīz ne Ḥaẓrat Ḥasan Baṣrī raḥmaṫu Allāhi ‘alayh se daryāft farmāyā keh

(1) Balād̲h̲urī, Futūḥ al-buldān: 186

Ḳhulafā’e rāshidīn ne Ăhle Zimmah ko nikāḥe muḥarramāt kī kyūṅ ijāzat de dī thī aur shāyad Āp is par pā-bandī lagānā chāhte the kyūṅ-keh yeh fe‘le shanā‘at ke e‘tebār is qadr shanī‘ hai keh fiṭrate salīmah ise hargiz qubūl nahīṅ kartī. Jawāb meṅ Ḥaẓrat Ḥasan Baṣrī raḥmatu Allāhi ‘alayh ne likhā:

انما بذلوا الجزية ليتركوا علي ما يعتقدون و انما انت متبع ولا مبتدع والسلام.(1)

“Unhoṅ ne jizyah is liye diyā hai keh unheṅ un ke e‘teqādāt par çhoṛ diyā jā’e aur Āp to ḳhulafā’e rāshidīn kī pairawī karne wāle haiṅ nah keh na’ī rāh banāne wāle.”

Islāmī riyāsat meṅ andar siwā’e ḥaram ke woh jahāṅ chāheṅ sukūnat iḳhtiyār kar sakte haiṅ aur isī ṭarḥ tarke sukūnat kā bhī unheṅ iḳhtiyār hai. Haram se murād Makkah mukarramah hai aur is meṅ mushrik ke dāḳhilah par pā-bandī naṣ se s̱ābit hai is liye woh wahāṅ nah răh sakeṅge.

Islāmī mu‘āshare meṅ Musalmānoṅ par bhī yeh zimmah-dārī thī kehwoh aqallīyatoṅ se nekī, inṣāf aur ḥusne sulūk par mabnī rawayyah iḳhtiyār kareṅ.

(1) 1. Siyawāsī, Sharḥ Fatḥ al-Qadīr, 3:417

2. Sarḳhasī, al-Mabsūṭ, 5:39

لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ۝ (1)

"(Ae Musalmāno!) Allāh tum ko un logoṅ ke sāth nekī kā bartā'o aur inṣāf karne se man'a nahīṅ kartā jo tum se Dīn ke bāre meṅ nah laṛe aur nah unhoṅ ne tum ko tumhāre gharoṅ se nikālā (bal-keh) Allāh to inṣāf karne wāloṅ ko dost raḳhtā hai."

10. Aqallīyatoṅ kī ḥifāẓat Islāmī riyāsat kī zimmah-dārī hai.

Islāmī riyāsat meṅ aqallīyatoṅ ko difā'ī ẕimmah-dāriyāṅ adā karne par majbūr nahīṅ kiyā jā saktā bal-keh un kā difā' Islāmī ḥukūmat kī ẕimmah-dārī hai aur Islāmī ḥukūmat ġhair-Muslimoṅ ke jān-o māl aur ābrū kī ḥifāẓat karegī.[2]

Chūṅ-keh Islāmī riyāst aqallīyatoṅ ko jān-māl aur ābrū kā taḥaffuẓ farāham karte hai aur un par ko'ī difā'ī

(1) al-Qur'ān, al-Mutmtaḥinah, 60:8

(2) 1. Kāsānī, Badā'i' al-ṣanā'i', 7:111
2. Shirbīnī, Muġhnī al-muḥtāj, 4:243
3. Manṣūr bin Yūnus, Kashshāf al-qinā', 3:92
4. Zuḥaylī, Uṣul al-fiqh al-Islāmī, 6:446

z̲immah-dārī bhī ‘ā’id naīṅ kartī lehāz̲ā is ke ‘iwaẓ aqallīyateṅ Islāmī riyāsat ko māliyātī ṭaur par contribute karte haiṅ jise Islāmī qanūn meṅ jizyah kahā gayā hai. Islāmī riyāsat meṅ aqallīyatoṅ par jizya ‘ā’id karne ke mu‘āmale meṅ bhī ‘adl-o inṣāf aur ḥusne sulūk kī ta‘līm dī ga’ī hai. Ḥaz̲rat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne umarā’e lashkar ko likhā:

ألا يضربوا الجزية علي النساء ولا علي الصبيان وأن يضربوا الجزية علي من جرت عليه الموسي من الرجال.(1)

"‘Auratoṅ aur bachchoṅ par jizyah ‘āyid nah kareṅ aur ṣirf un mardoṅ par jizyah ‘āyad kareṅ, jin ke bāl ug ā’e hoṅ (bāliġh ho ga’e hoṅ)."

Ḥaz̲rat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu kā ek maqām se guzar huwā to Āp ne ek būṛhe nā-bīnah Yahūdī bhīk māṅgte huwe dekhā. Āp ne us se pūçhā:

فما ألجأک الي ما اري؟ قال : أسأل الجزية والحاجة والسن. فأخذ عمر بيده و ذهب به الي منزله فرضخ له

(1) 1. ‘Abd al-Razzāq, al-Muṣannaf, 10:331, raqam: 19273
2. ‘Abd al-Razzāq, al-Muṣannaf, 6:85, raqam: 10090
3. Ibn Abī Shaybah, al-Muṣannaf, 6:428, 429, raqam: 32636, 32640
4. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 9:195, 198
5. Ibn Ḥazm, al-Muḥallá, 7:247
6. Ibn Qudāmah, al-Muġhnī, 8:476, 507
7. ‘Asqalānī, Talḳhīṣ al-Ḥabīr, 4:123

بشئ من المنزل. ثم ارسل الي خازن بيت المال فقال : انظر هذا و ضرباء ه، فو الله! ما أنصفناه أن أكلنا شبيبته ثم نخذله عندالهرم.[1]

"Tumheṅ is par kis bāt ne majbūr kiyā? Us ne kahā keh būṛhā ẕarūrat-mand hūn aur jizyah bhī denā hai. Ḥaẕrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ne us kā hāth pakṛā aur ghar lā'e aur use apne ghar se kuçḥ diyā, phir use baitul-māl ke ḳhāzin ke pās bejā aur ḥukmdiyā keh is kā aur is jaise aur logoṅ kā ḳhayāl rakho aur un se jizyah lenā mauqūf kar do. Kyūṅ-keh yeh ko'ī inṣāf kī bāt nahīṅ hai keh ham ne un kī jawānī meṅ un se jizyah wuṣūl kiyā aur ab buṛhāpe meṅ un ko is ṭarḥ ruswā kareṅ."

Jizyah kī miqdār muqarrar karne meṅ bhī Ẕimmiyoṅ par tashaddud karnā mamnū' hai. Ḥaẕrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu kī waṣīyat hai keh لا يكلفوا فوق طاقتهم jitnā māl denā un kī ṭāqat se bāhar ho unheṅ us ke adā karne kī taklīf nah do.[2]

Jizyah ke 'iwaẕ un kī imlā kā nīlām nahīṅ kiyā jā saktā. Ḥaẕrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu kā ḥukm hai:

(1) 1. Ibn Qudāmah, al-Muġhnī, 8:509
2. Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 150

(2) Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 9:206

لا تبيعن لهم في خراجهم حماراً ولا بقرة ولاكسوة شتاء ولا صيف.(1)

"Ḳharāj meṅ un kā gadhā yā un kī gā'e yā un ke sardī wa garmī se bachāne wāle kapṛe nah bechnā."

Ek aur mauqa' par apne 'āmil ko bhejte waqt Ḥaẕrat 'Alī raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā:

لا تبيعن لهم كسوة شتاء ولا صيفا، ولا رزقا ياكلونه، ولا دابة يعملون عليها، ولا تضربن أحدا منهم سوطا و احدا في درهم ولا تقمه علي رجله في طلب درهم، ولا تبع لأحد منهم عرضا في شيئ من الخراج، فإنا انما أمرنا أن ناخذ منهم العفو، فإن انت خالفت ما أمرتک به ياخذک الله به دوني، و إن بلغني عنک خلاف ذلک عزلتک.(2)

"Un ke jāṛe garmī ke kapṛe aur un ke khāne kā sāmān aur un ke jānwar jin se woh khetī bāṛi karte haiṅ ḳharāj wuṣūl karne kī ḳhāṭir nah bechnā nah kisī ko dirham wuṣūl karne ke liye koṛe mārnā nah kisī ko khaṛā rakhne kī sazā denā aur nah ḳharāj ke 'iwaẕ kisī chīz kā nīlām karnā kyūṅ-keh ham, jo un ke hākim banā'e ga'e haiṅ, hamārā kām narmī se

(1) Ibn Qudāmah, al-Muġhnī, 9:291

(2) Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 17

wuṣūl karnā hai. Agar tum ne mere ḥukm ke ḳhilāf ‘amal kiyā to Allāh mere bajā’e tumheṅ sazā degā aur agar mujhe tumhārī ḳhilāf-warẕī kī ḳhabar pahŏṅchī to maiṅ tumheṅ ma‘zūl kar dūṅgā.”

Ḥaẕrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne Shām ke gawarnar Ḥaẕrat Abū ‘Ubaydah raḍiya Allāhu ‘anhu ko jo farmān likhā thā us meṅ min-jumlah aur aḥkām ke ek yeh bhī thā keh:

وامنع المسلمين من ظلمهم والإضراربهم واكل اموالهم إلا بحلها.[1]

“Musamānoṅ ko un par ẓulm karne aur unheṅ ẓarar pahŏṅchāne aur nā-jā’iz ṭarīqah se un ke māl khāne se man‘a karnā.”

Shām ke safar meṅ Ḥaẕrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne dekhā kehun ke ‘āmil jizyah wuṣūl karne ke liye Ẕimmiyoṅ ko dhūp meṅ khaṛā kar ke aur un ke saroṅ par tel ḍāl kar sazā’eṅ de rahe haiṅ. Is par Āp ne farmāyā:

فرعوهم، لا تكلفوهم مالا يطيقون، فاني سمعت رسول الله ﷺ يقول : لا تعذبوا الناس فان الذين يعذبون الناس في الدنيا يعذبهم الله يوم القيامة و أمربهم فخلي سبيلهم.[2]

(1) Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 152

(2) Imām Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 135

"In ko çhoṛ do, tum in ko taklīf nah do jis kī woh ṭāqat nahīṅ rakhte, maiṅ ne Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā hai keh logoṅ ko 'aẕāb nah do be-shak woh log jo logoṅ ko dunyā meṅ 'aẕāb dete haiṅ Allāh unheṅ qiyāmat ke din 'aẕāb degā. Āp raḍiya Allāhu 'anhu ke ḥukm par unheṅ çhoṛ diyā gayā."

Hishām bin Ḥakam ne Ḥimṣ ke ek sarkārī afsar 'Iyāḍ bin Ġhanm ko dekhā keh woh ek Qibṭī ko jizyah wuṣūl karne ke liye dhūp meṅ khaṛā kar rahā hai. Is par unhoṅ ne use malāmat kī aur kahā keh maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā hai:

ان الله يعذب الذين يعذبون الناس في الدنيا.(1)

"Allāh 'azza wa-jalla un logoṅ ko 'aẕāb degā jo dunyā meṅ logoṅ ko 'aẕāb dete haiṅ."

(1) 1. Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Birr, bābu al-wa'īdu al-shadīd, 4: 2018, raqam: 2613

2. Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Kharāj, bābu al-tashdīd, 3: 106, raqam: 3045

3. Nasā'ī, al-Sunan al-kubrá, 5:236, raqam: 8771

4. Aḥmad bin Ḥanbal, al-Musnad, 3: 403, 404, 468

5. Ibn Ḥibbān, al-Ṣaḥīḥ, 12:426, 427, 429, raqam: 5612, 5613

6. Ṭabarānī, al-Mu'jam al-kabīr, 22:171, raqam: 441

7. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 9:205

8. Hayt̲h̲amī, Mawārid al-ẓam'ān: 377, raqam: 1567

Fuqahā’e Islām ne nā-dihindagān ke ḥaq meṅ ṣirf itnī ijāzat dī hai keh unheṅ tādīban qaid be-mashaqqat kī sazā dī jā saktī hai. Imām Abū Yūsuf raḥmatu Allāhi ‘alayh ne likhā hai:

ولكن يرفق بهم و يحبسون حتي يؤدوا ما عليهم.[1]

“Aur un se narmī se pesh āyā jā’egā aur adā’egiye jizyah tak unheṅ qaid kiyā jā’egā.”

Jo Ẕimmī mŏḥtāj aur faqīr ho jā’eṅ unheṅ ṣirf jizyah hī mu‘āf nahīṅ kiyā jā’egā bal-keh un ke liye Islāmī ḳhazānah se waẓā’irf bhī muqarrar kiye jā’eṅge. Ḥaẓrat Ḳhālif bin Walīd raḍiya Allāhu ‘anhu ne Ăhle Ḥīrah ko jo amān-nāmah likh kar diyā thā us meṅ likhte haiṅ:

وجعلت لهم ايما شيخ ضعف عن العمل او اصابته آفة من آلآفات اوكان غنياً فافتقروصارا هل دينه يتصدقون عليه طرحت جزيته و عيل من بيت مال المسلمين وعياله.[2]

“Maiṅ ne un ke ke liye yeh ḥaq bhī rakhā hai keh jo ko’ī shaḳhṣ buṛhāpe ke sabab az-kār raftah ho jā’e yā us par ko’ī āfat nāzil ho jā’e, yā woh păhle māl-dār thā phir faqīr ho gayā yahāṅ tak keh us ke

(1) Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 133

(2) 1. Muḥammad Ḥamīd Allāh, al-Wa$\underline{th}$ā’iq al-siyāsīyah: 317, Wa$\underline{th}$īqah: 291

2. Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 155

ham-maẕhab log us ko ṣadqa-o ḳhairāt dene lage, to us kā jizyah mu‘āf kar diyā jā’egā aur use aur us ke bāl bachchoṅ ko riyāsat ke baitul-māl se ḳharch diyā jā’egā.”

Agar ko’ī Ẕimmī mar jā’e aur us ke ḥiṣāb meṅ mukammal jizyah yā jizyah kā baqāyā wājbul-adā ho to woh us ke tarkah se wuṣūl nahīṅ kiyā jā’egā aur nah us ke wuraṡā par us kā bār ḍālā jā’egā. Kyūṅ-keh us par qarẓ nahīṅ hai. Imām Abū Yūsuf raḥmatu Allāhi ‘alayh likhte hain:

إن وجبت عليه الجزية فمات قبل ان تؤخذ منه اوأخذ بعضها وبقي البعض لم يوخذ بذلک ورثته ولم توخذ من تركته لإن ذلک ليس بدين عليه.[1]

“Agar us par jizyah wājib ho to us kī kul yā kuçh adā’igī se qabl woh mar jā’e to us par baqīyah wājibul-adā jizyah wāriṡoṅ se wuṣūl nahīṅ kiyā jā’egā kyūṅ-keh yeh us par qarẓ nahīṅ hai.”

11. ‘Askarī ḳhidmāt se istiṡnā’ kā ḥaq

Islāmī riyāsat meṅ Ẕimmī faujū ḳhidmat se mustaṡná haiṅ aur dushman se mulk kī ḥifāẓat tanhā Musalmānoṅ ke farā’iẓ meṅ shāmil hai chūṅ-keh un se jizyah usī ḥifāẓat ke mu‘āwaẓah meṅ wuṣūl kiyā jātā hai,

(1) Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 132

is liye Islām nah to un kī faujī ḳhidmat kī taklīf denā jā’iz samajhtā hai aur nah un kī hifaẓat se ‘ājiz hone kī ṣūrat meṅ jizyah wuṣūl karnā. Agar Musalmān un kī ḥifāẓat nah kar sakeṅ to unheṅ Ẕimmiyoṅ ke amwāl jizyah se fā’edah uṭhāne kā ko’ī ḥaq ḥāṣil nahīṅ. Jaṅge Yarmūk ke mauqa‘ par Rūmiyoṅ ne Musalmānoṅ ke muqābalah par ek zabar-dast faur jam‘a kī aur Musalmānoṅ ko Shām ke tamām maftūḥ ‘ilāqe çhoṛ kar ek markaz par jam‘a hone kī ẕarūrat pesh ā’ī to Ḥaẕrat Abū ‘Ubaydah raḍiya Allāhu ‘anhu ne apne Umarā’ ko likhā keh:

> “Jo kuçh jizyah wa ḳharāj tum ne Ẕimmiyoṅ se wuṣūl kiyā hai unheṅ wāpas kar do aur un se kaho keh ab ham tumhārī ḥifāẓat se ‘ājiz haiṅ is liye tum apne mu‘āmale ke leḥāẓ se āzād ho. Is liye ham ne jo māl tumhārī ḥifāẓat ke mu‘āwaẓah meṅ wuṣūl kiyā thā use wāpas karte haiṅ.”

Is ḥukm ke muṭābiq tamām lashkaroṅ ke umarā’ ne jam‘a-shudah raqam wāpas kar dī.[1]

12. Aqallīyatoṅ se mu‘āhade kī pās-dārī Islāmī riyāsat kā farẓ hai

Agar aqallīyatoṅ ne Islāmī riyāsat se ko’ī mu‘āhadah kiyā ho to Islāmī riyāsat use har ḥāl meṅ pūrā karne kī pā-band hogī:

(1) 1. Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 150
2. Balāḏẖurī, Futūḥ al-buldān: 161

العقد فهو انه لازم في حقنا حتي لايملک المسلمون نقضه بحال من الاحوال واما في حقهم فغير لازم.(1)

"'Aqde zimmah Musalmānoṅ kī jānib abadī luzūm rakhtā hai, ya'nī woh mīsāq karne ke ba'd phir toṛ dene ke muḳhtār nahīṅ hain. Lekin dūsrī jānib Zimmiyoṅ ko iḳhtiyār hai keh jab tak chāheṅ is par qā'im raheṅ aur jab chāheṅ toṛ deṅ."

Zimmī ḳhẉāh kaise hī baṛe jurm kā irtekāb kare us kā zimmah nahīṅ ṭuṭtā, ḥattá keh jizyah band kar denā, Musalmān ko qatl karnā, yā kisī Musalmān 'aurat kī ābrū-rezī karnā bhī us ke ḥaq meṅ nā-qiṣ zimmah nahīṅ hai al-battah ṣirf tīn ṣūrateṅ aisī haiṅ jin meṅ 'aqde zimmah bāqī nahīṅ răhtā, ek yeh keh woh Musalmān ho jā'e dūsrī yeh keh woh Dārul-Islām se nikal kar dushmanoṅ se jā mile, tīsrī yeh keh ḥukūmat Islāmīyah ke ḳhilāf 'allānīyah baġhāwat kar de.(2)

13. Jaṅgī qaidiyoṅ ke ḥuqūq

Islām ne jaṅgī qaidiyoṅ se ḥusne sulūk kī ta'līm dī hai. Jaṅge Badr ke ek qaidī kā bayān hai Allāh Ta'ālá Musalmānoṅ par raḥam kare, yeh apne ăhl-o 'iyāl se achçhā khānā hameṅ khilāte the aur apne ghar ke logoṅ se kahiṅ ziyādah hamārī āshā'ish kā ḳhayāl rakhte the.

(1) Kāsānī, Badā'i' al-ṣanā'i', 7:112

(2) Kāsānī, Badā'i' al-ṣanā'i', 7:113

Muḳhālifīn se yeh sulūk is liye kiyā jātā thā keh Islām dushman ko bhī takrīme insānīyat kā mustaḥiq samajhtā thā hai aur kisī ke fikr-o ‘aqīde meṅ jabr-o jor ke ẕarī‘e tabdīlī pasand nahīṅ kartā, us kā wāẓeḥ irshād hai:

لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ.(1)

"Dīn ke mu‘āmalah meṅ jabr rawā nahīṅ."

Jab Dīn ke mu‘āmale meṅ jabr rawā nahīṅ to yeh kyūṅ-kar mumkin hai keh ġhair-Muslimoṅ ko insānī ḥuqūq se măḥrūm kar diyā jā'e?

14. Mu‘āhadāte Nabawī aur aqallīyatoṅ ke ḥuqūq

Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke zamāne meṅ jin ġhair-Muslim qabā'il ne ġhair-Muslim hote huwe Jazīraṫ al-‘Arab meṅ Islāmī ḥukūmat kī ri‘āyā ke ṭaur par răhnā pasand kiyā Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un se ka'ī mu‘āhade kiye jo Islāmī riyāsat meṅ aqallīyatoṅ ke ḥuqūq kī muḳhtalif jihāt kā iẓhār karte haiṅ un meṅ se chand mu‘āhadāt ḥasbe ẕail hain:

Najrān ke ‘Īsā'iyoṅ se mu‘āhadah

Bismi Allāhi al-Raḥmāni al-Raḥīm

(1) al-Qur'ān, al-Baqarah, 2:256

Yeh mu‘āhadah Muḥammadun Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ṭaraf se Ăhle Najrān ke liye hai.

1. Un ke phaloṅ, sone chāṅdī, ġhulām aur un ashyā’ ke sāth har qism ke māl ke ‘iwaẓ meṅ un par mundareja’e ẕail ḳharāj ‘ā’id kiyā jātā hai.

   Alif) Do hazār yamanī ḥulle (do qisṭoṅ meṅ) māhe Rajab meṅ ek hazār, māhe Ṣafar meṅ ek hazār.

   Bā) Aur ek ḥullah ke sāth ek ūqīyah chāṅdī.

2. Muqarrarah miqdār ḳharāj meṅ kisī shai kī kamī aur dūsrī shai kī beshī par jam‘a wa minhā lāzim hogā.

3. Agar Ăhle Najrān ‘ā’id-shudah niṣāb (ḥullah-jāt aur chaṅdī) ke ‘iwaẓ meṅ ajnās dāḳhil karnā chāhi’eṅ. To badal mubaddal minhu donoṅ kī qīmat meṅ kamī-beshī kā leḥāẓ ẓarūr hogā.

4. Ăhle Najrān par mere tăḥṣīl-dāroṅ kī mehmān-nawāzī aur takrīm bīs se le kar tīs din tak wājib hai. Is ke ba‘d unheṅ apne hāṅ rokā nah jā’e.

5. Hamārī ṭaraf se Yaman aur Ma‘arrah par ḥamlah ke waqt unheṅ ham ko:

   Alif. Tīs ghoṛe

   Bā. 30 zirheṅ ‘āriyatan denā hogī.

Jin ke itlāf par un kī qīmat aur shikasht-o reḳht ke hamāre tăḥṣīl-dār z̲immah-dār hoṅge.

6. Ăhle Najrān ke sāth un ke ham-sāyah ḥalīfoṅ ke liye bhī Muḥammadun Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam apnī ṭaraf se mundareja’e z̲ail ashyā’ meṅ talāfī ke z̲immah-dār haiṅ.

   Alif. Waṭan aur waṭan ke bāhar har do jaghoṅ meṅ un ke amwāl-o nufūs ke itlāf par.

   Bā. Un ke maz̲hab aur un ke qarābat-dāroṅ kī taz̲līl-o tăḥqir par.

7. Un ke pādrī, goshah-nashīnoṅ aur kāhinoṅ par giraft nah hogī.

8. Un kī mā-tăḥtī kī waj·h se un par kisī qism kī kăhtarī ‘ā’id nah hogī.

9. Woh qabl az Islām ke qatl ke mu’āḳhaz̲ah se barī haiṅ.

10. Woh hamārī jaṅgoṅ meṅ shirkat se mustas̲ná haiṅ.

11. Hamāra lashkar un par ḥamlah nah karegā.

12. Hamārī ‘adālat meṅ da‘we pesh karne par un se inṣāf kiyā jā’egā.

13. Un meṅ se jo shaḳhṣ apne ḳhāndān se sūd legā woh hamārī z̲immah-dārī se măhrūm hai.[1]

(1) 1. Balād̲h̲urī, Futūḥ al-buldān: 89_90

14.Kisī fard kī dūsre fard ke ‘iwaẓ meṅ giraft nah hogī.

Bil-kul isī ṭarḥ kā ek ‘ăhd-nāmah Najrān se huwā keh jis meṅ maẕhabī āzādi kī us se bhī ziyādah waẓāḥat kī ga’ī hai. Jis ko Balādhurī ne Futūḥ al-Buldān meṅ teḥrīr kiyā hai. Jis meṅ Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne yeh bhī likh kar diyā:

ولنجران و حاشيتها جوار الله و ذمة محمد النبي رسول الله (ﷺ) علي انفسهم و ملتهم و ارضهم و اموالهم و غائبهم و شاهدهم و غيرهم و بعثهم و أمثلتهم لا يغير ما كانوا عليه ولا يغير حق من حقوقهم و امثلتهم لا يفتن اسقف من اسقفيته ولا راهب من رهبانيته ولا واقه من وقاهيته علي ما تحت ايديهم من قليل او كثير وليس عليهم رهق.(1)

“Ăhle Najrān aur un ke ḥalīfon ke liye Allāh aur Muḥammadun Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam un kī jānoṅ un ke maẕhab un kī zamīnon un ke amwāl. Un ke maujūd aur ġhair-maujūd, un ke mawāshī aur qāfile aur un ke isthān wa-ġhairah ke ẕimmah-dār haiṅ aur jis Dīn par

2. Muḥammad Ḥamīd Allāh, al-Wat͟hā’iq al-siyāsīyah, 140, Wat͟hīqah: 94

(1) Balād͟hurī, Futūḥ al-buldān: 90

woh haiṅ us se un ko nah pherā jā’egā. Un ke ḥuqūq aur un kī ‘ibādat-gāhoṅ ke ḥuqūq meṅ ko’ī tabdīlī nah kī jā’egī. Kisī pādrī, rāhib yā sardār ko us ke ‘ŏhde se nah haṭāyā jā’e aur un ko ko’ī ķhauf nah hogā.”

In mu‘āhadāt se aqallīyatoṅ ke ḥuqūq kā jo ķhākah sāmne ātā hai woh yeh keh:

Alif) Islāmi ḥukūmat ke ma-tăḥt răhne wālī ġhair-Muslim ri‘āyā ko musāwī qānūnī ḥuqūq ḥāṣil hote haiṅ.

Bā) Un ke mazhab se kisī qism kā ta‘ruẓ nahīṅ kiyā jā saktā.

Jīm) Un ke amwāl, un kī jān aur un kī ‘izzat-o ābrū kī ḥifāẓat Islāmī ḥukūmat ke zimmah hotī hai.

Dāl) Islāmī ḥukūmat ke andarūnī isteḥkām kī ķhāṭir ķhalīfah yā sar-ba-rāhe mamlukat لا يفتن واقه من واقهية ke mā-tăḥt unheṅ inteẓāmī umūr ke ‘ŏhde jis ḥad tak munāsib samjhe tafwīẓ kar saktā hai.

Ḥā) Apne mazhabī ‘ŏhde-dār woh ķhụd muta‘ayyan karne ke mujāz haiṅ aur un kī ‘ibādat-gāheṅ qābile eḥterām haiṅ.

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne jo yeh farmāyā keh لا يغير حق من حقوقهم و امثلتهم۔ to is kā maṭlab bhī yehī hai keh un kī ‘ibādat-gāhoṅ meṅ kisī qism kā taġhayyur nah kiyā jā’e aur un kā eḥterām băhr-ḥāl qā’im rakhā jā’egā.

In sab chīzoṅ ke ‘iwaẕ ġhair-Muslim ri‘āyā Islāmī ḥukūmat ko kyā degī? Wohī kuçh jo Muslim ri‘āyā detī hai. Jo maḥāṣil Muslim degā us kā nām zakāṫ wa ‘ushr hogā aur jo maḥāṣil ġhair-Muslim ri‘āyā degi woh jizyah yā ḳharāj kăhlā’egā. Yeh Islāmī baitul-māl meṅ jam‘a hone wālī ruqūm kī alag-alag do muddoṅ ke nām haiṅ, is meṅ kisī kăhtarī yā bar-tarī kā ko’ī taṣawwur nahīṅ hai, jizyah muḥāfaẓat kī jazā hai jise adā karne ke ba‘d ghair Muslim ri‘āyā jaṅgī ḳhidmāt se mustaṣná ho jātī hai aur Islāmī ḥukūmat un ke māl, jān aur ābrū kī ḥifāẓat kī ẕimmah-dār hotī hai.

15. Ḳhilāfate Ṣiddīqī aur Aqallīyatoṅ ke ḥuqūq

Woh mu‘āhadāt jo daure Ṣiddīqī meṅ huwe agar-cheh un kī ta‘dād kaṣīr hai. Yahāṅ un meṅ se chand mu‘āhade naql kiye jāte haiṅ jin meṅ tamām kā ḳhulāṣah ā jātā hai. Ḥaẕrat Ḳhālid bin Walīd raḍiya Allāhu ‘anhu ne jab ḥasbe farmān ḳhalīfa’e awwal Dimashq aur Shām ki sarḥadoṅ se ‘Irāq aur Īrān kī ṭaraf lauṭe to rāste meṅ bāshandagāne ‘Ānāt ke sāth yeh mu‘āhadah kiyā:

(1) Ăhle ‘Ānāt se mu‘āhadah

1. Un ke girje aur ḳhānqāheṅ munhadam nahīṅ kī jā’eṅgī.
2. Woh hamārī namāze panj-gānah ke siwā har waqt apnā nāqūs bajā sakte haiṅ un par ko’ī pā-bandī nahīṅ.

3. Woh apnī ‘īd par ṣalīb nikāl sakte haiṅ.
4. Musalmān musāfir kī tīn din ẓiyāfat kareṅ aur
5. Waqt paṛne par Musalmānoṅ kī jān-o māl kī nigah-dāsht kareṅ.(1)

(2) Ăhle Ḥīrah se mu‘āhadah

Ăhle Ḥīrah se Ḥaẓrat Ḳhālid bin Walīd raḍiya Allāhu ‘anhu ne jo mu‘āhadah kiyā us kī daf‘āt ḥasbe ẕail haiṅ:

1. Kisī kāfir kī Musalmānoṅ ke ḳhilāf i‘ānat mat karo.
2. Musalmānoṅ kī muḳhālafat nah karo.
3. Ḥamāre dushman ko hamāre ḳhafīyah rāz mat batā’o.
4. Agar woh in daf‘āt kī pā-bandī nah kareṅge to hamārī ṭaraf se bhī un kī amān-dehī kā mu‘āhadah ḳhatm ho jā’egā.
5. Aur īfā’e ‘ăhd kī ṣūrat meṅ jis meṅ adā’e ṭăks (jizyah) bhī shāmil hai. Ham un kī kisī bhī waqt amānat aur ḥimāyat meṅ sabqat karne se dareġh nah kareṅge.
6. Agar woh hamāre mā-tăḥt rahe to un ke liye jumlah murā‘āt hoṅgī, jo Ăhle Ẕimmah ke liye haiṅ.

---

(1) 1. Muḥammad Ḥamīd Allāh, al-Wat̲h̲ā’iq al-siyāsīyah: 323, Wat̲h̲īqah: 298

2. Imām Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 145

Dare zail ashḳḥāṣ kā jizyah (maḥāṣil) mu'āf hai:

1. Un būṛhoṅ kā jo kām kāj nahīṅ kar sakte.
2. Āsmānī āfat ke hāthoṅ tabāh-shudagān kā.
3. Us faqīr kā jo ḳhairāt par guzār-auqāt kartā hai.
4. Mutazakkara'e bālā tīn qism ke ashḳhāṣ ko Islām baitul-māl se waẓīfah milegā, ba-sharṭe-keh woh maftūḥah 'ilāqe se kisī ġhair jagah muntaqil nah hoṅ (agar-cheh woh ġhair-Muslim hī raheṅ).
5. Libās meṅ Zimmī log faujī libās ke siwā jo chāheṅ păhneṅ.
6. Faujī libās păhăn·ne kī ṣūrat meṅ muqaddama chalegā agar woh 'adālat ko muṭam'in nah kar sake to jurm ke muṭābiq un ko sazā dī jā'gī.
7. Agar woh Musalmānoṅ se kisī qism kī i'ānat ke ṭalab-gār hoṅ, ḳhwāh māl hī ho us se dareġh nah kiyā jā'egā.[1]

(3) Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu 'anhu kī hidāyāt

(1) 1. Muḥammad Ḥamīd Allāh, al-Waṯẖā'iq al-siyāsīyah, 316, Waṯẖīqah: 291
2. Abū Yūsuf, Kitāb al-Ḳharāj: 155

Ḥaẕrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu ‘anhu kī bŏhat-sī hidāyāt hameṅ miltī haiṅ jo Āp ne lashkare Islām ke sipah-sālāroṅ ko tăḥrīrī ṭaur par yā zabānī dīṅ. Un meṅ sab se jāme‘ hidāyāt woh hain jo Āp ne Shām bhejī jāne wālī fauj ke sālāroṅ ko dī thīṅ. Āp ne farmāyā:

أوصيكم بتقوي الله اغزوا في سبيل الله فقاتلوا من كفر بالله فإن الله ناصردينه ولا تغلوا ولا تغدروا ولا تجبنوا ولا تفسدوا في الارض ولا تعصوا ماتؤمرون. . . ولا تغرقن نخلا ولا تحرقنها ولا تعقروا بهيمة ولا شجرة تثمر ولا تهدموا بيعة ولا تقتلوا الولدان ولا الشيوخ ولا النساء وستجدون اقواما حبسوا انفسهم في الصوامع فدعو هم وما حبسوا انفسهم له وستجدون آخرين اتخذ الشيطان في رؤوسهم أفحاصا فإذا وجدتم اولئک فاضربوا اعناقهم.[1]

(1) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 9:85
2. Mālik, al-Muwattá, 2:247
3. ‘Abd al-Razzāq, al-Muṣannaf, 5:199
4. Sa‘īd bin Manṣūr, al-Sunan, 2_3: 5800
5. Ḥusām al-Dīn, Kanz al-‘ummāl, 1:296
6. Ibn Qudāmah, al-Muġhnī, 8:451_452, 477
7. Ibn Ḥazm, al-Muḥallá, 7:294, 296, 297

"Maiṅ tumheṅ Allāh 'azza wa-jalla se ḍarte răhne kī waṣīyat kartā hūṅ Allāh ke rāste meṅ jihād karo jin logoṅ ne Ḳhudā ko mān·ne se inkār kar diyā hai un se jaṅg karo. Yaqīnan Allāh Ta'ālá apne Dīn kī nuṣrat farma'egā ġhulūl (māle ġhanīmat meṅ chorī karnā) nah karnā, ġhaddārī nah karnā, buzdilī nah dikhānā zamīn meṅ fasād nah machānā aur aḥkāmāt kī ḳhilāf-warzī nah karnā, ... khajūr ke daraḳht nah kāṭnā aur nah unheṅ jalānā chau-pāyoṅ ko halāk nah karnā aur nah phal-dār daraḳhtoṅ ko kāṭnā, kisī 'ibādat-gāh ko mat giranā aur nah hī bachchoṅ, buṛhoṅ aur 'auratoṅ ko qatl karnā, tumheṅ bŏhat-se aise log mileṅge jinhoṅ ne girjā-gharoṅ meṅ apne Āp ko măḥbūs kar rakhā hai aur dunyā se un kā ko'ī ta'alluq nahīṅ hai unheṅ un ke ḥāl par çhoṛ denā. In ke 'ilāwah tumheṅ kuçh dūsre log mileṅge jo Shayṭānī soch ke ḥāmil haiṅ (yeh log girjā-gharoṅ ke ḳhuddām kăhlāte haiṅ lekin log jaṅg meṅ un ke mashwaroṅ par 'amal karte hain) jab tumheṅ aise log mileṅ to un kī gardaneṅ uṛā do."

Ek martabah Āp raḍiya Allāhu 'anhu ne farmāyā:

لا تخربوا عامرا ولا تذبحوا بعيرا ولا بقرة إلا لمأكل.(1)

(1) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 9:90
2. Ibn Ḥazm, al-Muḥallá, 7:294, 296, 297
3. Ḥusām al-Dīn, Kanz al-'ummāl, 1:296

> "Kisī ābād jagah ko mat ujāṛo aur kisī gā'e yā ūṅṭ ko halāk nah karo siwā'e is ke keh us ke gost kī tumheṅ ẓarūrat ho."

16. Ḳhilāfate Fārūqī aur Aqallīyatoṅ ke ḥuqūq

Ḥaẓrat 'Umar Fārūq raḍiya Allāhu 'anhu ke daure ḳhilāfat meṅ bhī aqallīyatoṅ ke ḥuqūq kā Qur'ān wa Sunnat kī ta'līmāt ke muṭābiq taḥaffuẓ kiyā gayā. Āp ke daure ḳhilāfat meṅ bhī aqallīyatoṅ se ka'ī mu'āhade huwe jin meṅ se aham Ăhle Māha Bahradhān se mu'āhadah hai:

Ăhle Māha Bahradhān se mu'āhadah

Ḥaẓrat Nu'mān bin Muqarrin ne Ăhle Māha Bahradhān se Sayyidinā 'Umar Fārūq raḍiya Allāhu 'anhu ke daure ḳhilāfat meṅ mu'āhadah kiyā, jis kī tausīq Āp ne farmā'ī. Is mu'āhade meṅ aqallīyatoṅ ke muta'alliq darje zail daf'āt shāmil thīṅ:

1. Un ke amwāl, nufūs aur arāẓī har ek par un kā qabẓah ba-dastūr taslīm kiyā jātā hai.
2. Unheṅ nah to un ke Dīn se haṭāyā jā'egā aur nah un kī sharī'at se ta'ruẓ kiyā jā'egā.
3. Unheṅ har sāl ek martabah jizyah (ḥukūmatī maḥāṣil) adā karnā hogā, yeh jizyah hamāre muqarrar-kardah

amīr ko denā hogā. Jizyah ke ‘iwaẕ un kī ḥimāyat-o ḥifāẓat kī jā’egī.

4. Jizyah har shaḳhṣ kī wus‘ate mālī ke muṭābiq hogā.
5. Jizyah ke mukallaf ṣirf bāliġh mard hoṅge.
6. Unheṅ nau-wāirid musāfiroṅ kī răh-numā’ī karnā hogī.
7. Guzar-gāhoṅ kī ḥifāẓat un ke zimmah hogī.
8. Musalmān faujī dostoṅ kī ek din kī mehmāni aur qiyām kā inteẓām karnā hogā.
9. Agar unhoṅ ne kisī mu‘āmalah meṅ dhokā diyā yā un sharā’iṭ meṅ kamī kī to amān kī zimmah-dārī ḳhatm ho jā’egī.[(1)]

Ḥaẕrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ko āḳhirī lamḥe tak aqallīyatoṅ kā ḳhayāl thā. Ḥāl-āṅ-keh ek aqallīyatī firqah hī ke fard ne Āp ko shahīd kiyā. Is ke bā-wujūd āḳhirī waqt irshād farmayā:

اوصي الخليفة من بعدي بذمة الله و ذمة رسوله ﷺ أن يوفي لهم بعهدهم و أن يقاتل من ورائهم و أن لا يكلفوا فوق طاقتهم.[(2)]

---

(1) Muḥammad Ḥamīd Allāh, al-Waṯẖā’iq al-siyāsīyah: 358, Waṯẖīqah: 331

(2) 1. Buḳhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Janā’iz, bābu mā jā’a fī qabri al-Nabī ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam, 1: 469, raqam: 1328

"Ya'nī maiṅ apne ba'd wāle ḳhalīfah ko Allāh aur us ke Rasūl ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke z̲immah meṅ āne wāloṅ (aqallīyatoṅ) ke bāre meṅ yeh waṣīyat kartā hūṅ keh woh un se kiye huwe wa'de pūre kare aur un kī ḥifāẓat ke liye laṛe aur un ko un kī ṭāqat se ziyādah taklīf nah de."

Ḥaz̤rat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu bāhar se āne wāle logoṅ se wahāṅ kī aqallīyatoṅ ke bāre meṅ bar-ā-bar pūçhte răhte the. Ek daf'ah Baṣrah se āne wāle aqallīyatoṅ ke ek wafd se daryāft farmāyā:

لعل المسلمين يفضون الي اهل الذمة بأذي. . . فقالوا : ما نعلم الا وفاء.(1)

"Shāyad Musalmān aqallīyatoṅ ko kuçh takālīf dete haiṅ .... (to Ăhle Z̲immah ne) kahā ham ne 'ăhd kī pā-bandī ke 'ilāwah un meṅ kuçh nahīṅ dekhā."

---

2. Buḳhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Manāqib, bābu qiṣṣati al-bay'ati, 3:1356, raqam: 3497

3. Ibn Abī Shaybah, al-Muṣannaf, 7: 436, raqam: 37059

4. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8: 150

5. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 9:206

6. Azdī, al-Jāmi', 11:109

7. Ibn Sa'd, al-Ṭabaqāt al-kubrá, 3: 339

8. Ḳhallāl, al-Sunnah, 1:116, raqam: 62

9. Shawkānī, Nayl al-awṭār, 6:159, 160

(1) Ṭabarī, Tārīḳh al-umam wa-al-mulūk, 2:503

Ya'nī Musalmānoṅ ne ham se jo mu'āhadah kiyā hai use pūrā kar rahe haiṅ.

17. Ḳhilāfate 'Uṯẖmānī aur aqallīyatoṅ ke ḥuqūq

Ḳhilāfate Rāshidah kā tīsrah daur shurū' hī ek aise alamnāk ḥādesah se huwā keh ek ġhair-Muslim ne ḳhalīfa'e waqt par qātilānah ḥamlah kiyā aur ḳhalīfa'e jān-bar nah ho sake, Āp ke ṣāḥib-zāde Ḥaẓrat 'Ubayd Allāh ne ġhuṣṣah meṅ ā kar qatl kī sāzish meṅ mulawwas tīn ādmiyoṅ ko qatl kar diyā, jin meṅ se ek Musalmān aur do ġhair-Muslim 'Īsā'ī the, Ḥaẓrat 'Ubayd Allāh ko giriftār kar liyā gayā. Ḳhalīfa'e sālis ne masnade ḳhilāfat par baiṭhte hī sab se pǎhle is mu'āmalah ke bāre meṅ Ṣaḥāba'e kirām se rā'e lī, tamām Ṣaḥābah kī rā'e yeh thī keh 'Ubayd Allāh ko qatl kar diyā jā'e. Lekin ba'd meṅ ḳhūn-bahā par muṣālaḥat ho ga'ī aur ḳhūn-bahā (diyat) kī raqam tīnoṅ maqtūlīn ke liye bar-ā-bar bar-ā-bar muqarrar kī ga'ī.[1]

Is se ma'lūm huwā keh Islāmī riyāsat meṅ Musalmānoṅ aur ġhair-Muslim aqallīyatoṅ ke ḳhūn kī ḥurmat bar-ā-bar hai. Ḥaẓrat 'Uṯẖmān raḍiya Allāhu 'anhu kā zamāna'e ḳhilāfat meṅ Kūfah ke gawarnar Walīd bin 'Uqbah ke darbār meṅ ek Yahūdī shŏ'badah-bāzī ke kartab dikhā rahā thā, Ḥaẓrat Jundub bin Ka'b Azdī bhī tamāshā'iyoṅ meṅ the, Āp kā shumār kibār tābe'īn meṅ

(1) Ibn Sa'd, al-Ṭabaqāt al-kubrá, 5:17

hotā thā, Āp ne un shŏ'badoṅ ko Shayṭānī asar samjhā aur Yahūdī ko qatl kar diyā. Walīd ne usī waqt Āp ko giriftār kar liyā aur qiṣāṣ meṅ qatl karne ke liye jel bhej diyā. Āp ne dāroġha'e jel Abū Sinān se pūçhā keh kyā tū bhāgne meṅ merī madad karegā. Us ne kahā: hāṅ aur phir Ḥaẕrat Jundub ko jel se bhāgne meṅ madad dete huwe kahā: yahāṅ se bhāg jā Allāh Ta'ālá tere bāre mujh se kuçh nah pūçhegā.

Jab Walīd ne Āp ko qatl karne ke liye ṭalab kiyā to ma'lūm huwā keh Āp to bhāg ga'e haiṅ. Walīd ne dāroġhah ko nigrānī meṅ kotāhī karne ke jurm meṅ qatl kar diyā.[1]

18. Ḳhilāfate Murtaḍawī aur Aqallīyatoṅ ke ḥuqūq

Ḥaẕrat 'Alī al-Murtaḍá raḍiya Allāhu 'anhu kā daur bŏhat pur-āshob tha. Magar is ke bā-wujūd Āp ke daure ḳhilāfat meṅ aqallīyaton ke ḥuqūq ko ko'ī gazand nahīṅ pahŏṅchne dī ga'ī. Ek daf'ah Āp ke pās ek muqaddamah āyā jis meṅ qātil Musalmān thā aur maqtūl ġhair-Muslim thā. Āp ne qātil ko maqtūl ke wārisoṅ ke sipurd kar dene kā ḥukm dene kā ḥukm diyā aur Ḥaẕrat 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu ke fatwá par faiṣlah kiyā. Magar maqtūl ke wārisoṅ ne diyat le kar qātil ko çhoṛ denā chāhā. Jab

(1) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8:136
2. Mizzī, Tahdhīb al-kamāl, 5:146

Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ko yeh bāt ma‘lūm hū’ī to Āp ne maqtūl ke wuraṯā’ ko bulā kar pūçhā keh tumhāre ūpar ko’ī dabā’o to nahīṅ ḍālā gayā, to unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: keh nahīṅ ham par ko’ī dabā’o nahīṅ ḍālā gayā. Tab Āp ne woh diyat dilā dī jo Musalmānoṅ kī diyat ke bar-ā-bar thī aur farmāyā:

من كان له ذمتنا فدمه كدمنا و ديته كديتنا.(1)

> “Ya‘nī jo ġhair-Muslim hamārī ẕimmah-dārī meṅ hai us kā ḳhūn hamāre ḳhūn jaisā hai aur us kī diyat bhī hamārī ya‘nī Musalmānoṅ kī diyat ke bar-ā-bar hai.”

Aqallīyatoṅ ke ḥuqūq ke bāre meṅ Qur’ān wa Sunnat kī ‘aṭā kī ga’ī ta‘līmāt aur daure nubūwat wa daure ḳhilāfate rāshidah meṅ aqallīyatoṅ ke ḥuqūq ke eḥterām-o taḥaffuẓ ke un raushan naẓā’ir se yeh ḥaqīqat wāẓeḥ ho jātī hai keh Muslim riyāsat meṅ aqallīyatoṅ ko woh taḥaffuẓ aur ḥuqūq ḥāṣil haiṅ jin kā taṣawwur bhī kisī dūsre mu‘āshare mo nahīṅ kiyā jā saktā. Ma‘rūf mustashriq Wŏṭ us kā e‘terāf yūṅ kartā hai:

(1) 1. Bayhaqī, al-Sunan al-kubrá, 8:34
2. Shāfi‘ī , al-Musnad, 1:344
3. Shaybānī, al-Ḥujjaṫ, 4:355
4. Zayla‘ī, Naṣb al-rāyah, 4:337
5. Shāfi‘ī, al-Umm, 7:321
6. ‘Asqalānī, al-Dirāyah fī taḳhrīj aḥādīṯẖ al-Hidāyah, 2:263

The Christian were probably better off as Dhimis under Muslim Arab rulers than they had been under the Byzantine Greek.(1)

"(Musalmānoṅ ke daure iqtedār meṅ) 'Īsā'ī, 'Arab Muslim ḥukmarānoṅ ke iqtedār meṅ ba-ṭaure Z̲immī apne āp ko yūnānī bāzinṭīnī ḥukmarānoṅ kī ra'īyat meṅ răhne se ziyādah măḥfūẓ aur beh-tar samajhte the."

(1) Watt M. Watt, Islamic Political Thought, p. 151.